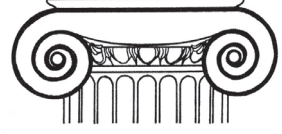

EGE ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI

ARKEOLOJİ DERGİSİ

XXXI (2023/2)

ISSN 1300 – 5685

EGE ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI

ARKEOLOJİ DERGİSİ
XXXI (2023/2)

© 2023 İzmir/Türkiye
ISSN 1300 – 5685

Sahibi: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi adına Dekan Prof. Dr. Yusuf Ayönü
Sorumlu Müdürü: E.Ü. Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü adına Prof. Dr. Eşref Abay

EGE ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI
ARKEOLOJİ DERGİSİ
XXXI (2023)

© 2023 İzmir/Türkiye
ISSN 1300 – 5685

Sahibi: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi adına Dekan Prof. Dr. Yusuf Ayönü
Sorumlu Müdürü: E.Ü. Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü adına Prof. Dr. Eşref Abay
ARKEOLOJİ DERGİSİ hakemlidir. Nisan ve Ekim ayında olmak üzere yılda iki kez basılmaktadır.
TÜBİTAK/ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanlarında ve EBSCO Art & Architecture Ultimate'te
taranmaktadır.

Published twice a year in April and October.

EGE ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ'nin izni olmadan ARKEOLOJİ DERGİSİ'nin
hiçbir bölümü kopya edilemez. Alıntı yapılması durumunda referans gösterilmelidir.
Yazıların yasal sorumluluğu yazarlara aittir.

It is not allowed to copy any section of ARKEOLOJİ DERGİSİ without the permit of
EGE ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ
ARKEOLOJİ DERGİSİ'ne gönderilen makaleler aşağıdaki web adresinde bu cildin
son sayfalarında belirtilen formatlara uygun olduğu takdirde yayınlanacaktır.
Articles should be written according to the guideline mentioned in the following web address
or on the last pages of this volume.

ARKEOLOJİ DERGİSİ'nin yeni sayılarında yayınlanması istenen makaleler için yazışma adresi:
Correspondance addresses for following submissions for ARKEOLOJİ DERGİSİ

ARKEOLOJİ DERGİSİ

Ege Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü

Bornova 315110 İZMİR-TURKEY

Diğer iletişim adresleri / Other correspondance addresses

Fax: +90 (232) 388 11 02

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/egearkeoloji>
egearkeolojidergisi@gmail.com

Basım Yeri | Ege Yayınları
İstanbul, Türkiye.

Dağıtım / Distribution

Zero Prod. Ltd.

Tel: +90.212.244 75 21 - 249 05 20

info@zerobookonline.com - <http://www.zerobooksonline.com>

ARKEOLOJİ DERGİSİ

EGE ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI

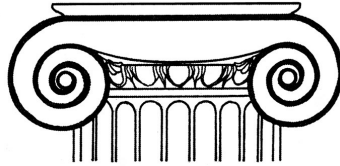
EDİTÖRLER/EDITORS

M. Nezh AYTAÇLAR
Eşref ABAY
Fulya DEDEOĞLU
Aytekin ERDOĞAN

DANIŞMA KURULU / EDITORIAL ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ersin DOĞER – Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL (Mersin Üniversitesi)
Prof. Dr. Turan EFE – Prof. Dr. Armağan ERKANAL – Prof. Dr. Massimo FRASCA
(Universitai di Catania) – Prof. Dr. Kutalmış GÖRKAY (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Binnur GÜRLER (Dokuz Eylül Üniversitesi) – Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI (Atatürk
Üniversitesi) Prof. Dr. Nuran ŞAHİN – Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN (Uludağ Üniversitesi)
Jean Yves EMPEREUR (CEALlex İskenderiye) – Prof. Dr. Abdullah YAYLALI

ISSN 1300 – 5685
İZMİR

ISSN 1300 – 5685
İZMİR
2023

ARKEOLOJİ DERGİSİ

Cilt/Volume XXXI

2023/2

MAKALELER / ARTICLES

- SAVAŞ SARIALTUN: Sumaki Höyük Neolitik Dönem Mimarisi: Mimari Plan, Yapı Malzemeleri ve Yerleşim Stratejisindeki Farklılaşmayı Anlamak (*The Neolithic Architecture of Sumaki Höyük: Understanding The Differentiation in Architectural Plan, Construction Materials and Settlement Strategy*) 1-22
- TAYFUN CAYMAZ: Barbaros Plain: The Junction of Old and New Roads on The Urla Peninsula (*Urla Yarımadasında Eski ve Yeni Yolların Kavşağı: Barbaros Ovası*) 23-47
- KAHRAMAN YAĞIZ-TAYLAN DOĞAN: Perre Nekropolisi'nden Bir Hypogeum Mezar (*A Hypogeum Grave from The Necropolis of Perre*) 49-69
- SALİH SOSLU- AYŞEGÜL SOSLU: Burdur Müzesi'nden Bes Amuleti (*Bes Amulet from Burdur Museum*) 71-94
- SİNAN PAKSOY: Karia'daki Antik Thera Yerleşiminin Arazisinde Hellenistik Bir Rodos Kalesi: Çatakaya Kalesi (*A Hellenistic Rhodian Fort in The Territory of The Ancient Settlement of Thera in Karia: Çatakaya Fort*) 95-126
- Yayın Kuralları / Rules of publication 128-132

Burdur Müzesi'nden Bes Amuleti

[BES AMULET FROM BURDUR MUSEUM]

Salih SOSLU - Ayşegül SOSLU

Burdur Müzesi, Mısır, Teoloji, Bes, Amulet, Fayans, Koruyuculuk.

Keywords

Burdur Museum, Egypt, Theology, Bes, Amulet, Faience, Protection.

ÖZET

Bu çalışmada Burdur Müzesi'nden tanrı Bes amuleti tanıtılacaktır. Bes amuleti, Burdur Müzesi tarafından 1967 yılında müsadere yolu ile alınarak müze envanterine kaydedilmiştir. Bu bakımdan amuletin Pisidia Bölgesi'nden olup olmadığı tam olarak bilinmemektedir. Ancak bölgeden şimdiye dek Mısır kültürüne ait çok sayıda arkeolojik buluntu ele geçmiştir. Bu durum bir bakıma amuletin bölgeyle ilişkilendirilmesi açısından fikir sunmakla birlikte ve dolayısıyla üzerinde önemle durulması gereken bir konudur. Bes amuletin en dikkat çekici özelliği Mısır kökenli bir tanrı amuleti olmasıdır. Bu amulet, Bes'in zoomorphyk ve antropomorphyk özellikler gösteren bir ilahi objesidir. İnananlar tarafından kötü ruhlarla ve rahatsız edici varlıklara karşı manevi bir silah olarak kullanılmıştır. Bu şekildeki küçük ve taşınabilir amuletler, toplumlar arasındaki siyasi, sosyo-iktisadi ve askeri olaylar ile ortaya çıkan akültürasyon süreciyle Mısır'dan başlayarak Mezopotamya, Yakın Doğu, Akdeniz, Anadolu, Karadeniz ve Yunan toplumlarına kadar ulaşabilmiştir. Mısır'da Yeni Krallık Dönemi'nden Hellenistik-Roma İmparatorluk Dönemi'ne dek kullanım alanları oldukça çeşitlidir. Hellenistik-Roma İmparatorluk Dönemi'nden itibaren antropomorphyk özellikleri ön planda tutularak üretilmiş amuletlerin popüler olduğu belirlenmiştir. Bu tipteki Burdur Müzesi amuleti de antropomorphyk özellikleriyle dikkat çekmiştir. Aynı zamanda bu özellikler, Bes amuletin tanrı Silenos ile olan ilişkisinin bir işaretidir ve bu sebeple tanrı Bes-Silenos birleşimi bir ilahi obje olarak ta incelenmiştir.

Bu çalışmanın amacı Bes figürünün ikonografisini, kullanımını ve tarihsel sürecini belirlemek, ayrıca Mısır arkeolojisinin Anadolu ve Pisidia Bölgesi'ndeki durumunu incelemek ve bu tür eserlerin Türkiye'deki müzelerde yapılan az sayıdaki çalışmasına katkıda bulunmaktır.

ABSTRACT

In this study, the god Bes amulet from the Burdur Museum will be introduced. Bes amulet was captured by Burdur Museum in 1967 and recorded in the museum inventory. In this regard, it is not exactly known whether the amulet belongs to the Pisidia Region. However, many archaeological findings belonging to Egyptian culture have been unearthed in the region to date. In a way, this situation offers an idea in terms of associating the amulet with the region and is therefore an issue that should be emphasized. The most striking feature of the Bes amulet is that it is a god amulet of Egyptian origin. This amulet is a divine object of Bes with zoomorphic and anthropomorphic features. It has been used by believers as a spiritual weapon against evil spirits and disturbing entities. Such small and portable amulets were able to reach Mesopotamia, Near East, Mediterranean, Anatolia, Black Sea and Greek societies starting from Egypt with the acculturation process that emerged with political, socio-economic and military events between societies. From the New Kingdom Period to the Hellenistic-Roman Imperial Period in Egypt, the usage areas are quite diverse. It has been determined that amulets produced by keeping their anthropomorphic features in the foreground have been popular since the Hellenistic-Roman Imperial Period. This type of Burdur Museum amulet also attracted attention with its anthropomorphic features. At the same time, these features are a sign of the relationship of the Bes amulet with the god Silenos, and for this reason, the combination of the god Bes-Silenos has also been studied as a divine object.

The aim of this study is to determine the iconography, use and historical process of the Bes figure, as well as to examine the situation of Egyptian archeology in Anatolia and Pisidia Region and to contribute to the few studies of such works in museums in Turkey.

Giriş

Bes amuleti, Burdur Müzesi'ne 21/07/1967 tarihinde müsadere yolu ile alınarak müze envanterine 9.5.73 numarayla kaydedilmiştir. Eser tanrı Bes'in minyatür ilahi bir objesi şeklindedir. Mavi renkli fayanstan üretilmiştir. Kalıp tekniği kullanılmıştır. Sırt tarafında boyundan asmak için yapılmış bir deliği yer alır. Kötü ruhları uzaklaştırmak, manevi güç oluşturmak ve koruyuculuk amacıyla kullanılmış veya boyuna takılmıştır. Mısır'da yaygın olarak kullanılan bu türevdeki nesnelere, Mısır ve Anadolu arasında güçlü bir şekilde meydana geldiği düşünülen siyasi, askeri, sosyo-iktisadi ve dini gelişmelerin etkisiyle Anadolu'nun kıyı ve iç kesimdeki kent ve kırsal yerleşimlerine kadar ulaşmış olmalıdır.¹

Antik Mısır toplumları yaşadıkları düzeninin korunması, her sabah güneşin doğması ve Nil'in kıyılardan taşarak verimli tarım arazilerini sulaması için anıtsal tapınaklarda yer alan tanrılara ve tanrıçalara tapınmışlardır. Çünkü günlük yaşamda meydana gelen çocuk ölümleri, doğum sırasındaki ölümler, savaşlar, kuraklık, vahşi hayvanlar ve iblisler gibi birçok tehlikeyle karşı karşıyadırlar. Bu olumsuzluklar ile mücadele etmek için daha küçük ve daha erişilebilir tanrıların ruhaniyetine sığınmak ve onlardan yardım almak istemişlerdir. Bu konuda Bes en çok tapınım gören bir tanrı olarak karşımıza çıkar.² Bes fizyonomik olarak başı büyük, alını geniş, sakalı gür, ağzı kapalı veya açık, dili dışarı fırlamış, kol ve bacakları kısa, vücudu kash, göbekli, bodur ve çıplak, falluslu bir cüce olarak işlenmiştir.³ İkonografisi tam olarak koruyuculuk üzerinedir. Konut ve konut sakinleri, hamile kadın, doğum ritüeli ve küçük çocuk gibi yaşamsal unsurlar, tanrının koruyuculuğundadır.⁴

1 Hölbl 1985: 38-42; 1999: 345-371; 2007: 447-464; Atalay 1987: 116-122; Klengel 2002; Özkan 2007: 77-116.

2 Bagh 2021: 9.

3 Cristea 2016: 40.

4 Frankfurter 1997: 122; Loeben 2020: 24; 2021, 78; Hanedanlar Dönemi'nde doğum sırasında kadınların korunması işlevine sahip olmuştur (Kozma 2008: 3109). Bu amaçla farklı nesnelere kullanıldığı bilinmektedir. Örneğin kadınların, hamilelikte ve doğumdan sonra bebeklerini veya çocuklarını ruhsal varlıklardan, kötü ruhlardan ve metafiziksel olaylardan korumak ve korunmak için fibulalar taktıkları belirtilmektedir. Bu durum fibulaların elbise parçalarını birleştirmeleri amacının yanı sıra mistik ritüeller içinde kullanılacaklarını göstermektedir.

Tanrı Bes'in kullanım alanları, kronolojik ve ikonografik açıdan teferruatlı bir tarihsel perspektif sunar. Mısır'da başlangıçta Bes olarak bilinen figürlerin grotesk maskeler takan dansçılar olması, dikkat çekici bir durumdur.⁵ Ancak bilim adamlarının uzun süredir işaret ettiği gibi, Bes'in adı ilk kez Yeni Krallık Dönemi'nde (MÖ 1552/1550-1069) kesinleştirilmiştir.⁶ Bes, Mısır'ın tanrı ve tanrıçaları gibi pantheon mensubu olmadığından ve tapınım için anıtsal tapınakları bulunmadığından Geç Hanedanlık Dönemi'nden (MÖ 672-332) Hellenistik-Roma İmparatorluk Dönemi'ne (MÖ 332-MS 393) dek daha çok amulet gibi taşınabilir nesnelere şeklinde kullanılarak yaygınlık kazanmıştır.⁷ Seküler mimari düzenlerde Bes figürüne yer verilmiştir.⁸ Thebes'in batısındaki Deir el-Medina'da bulunan küçük yatak odasının dış duvarlarında dans eder biçimde ve Batı Thebes'te Malkata'da Kral Amenhotep III'ün sarayının yatak odasının duvarında kullanılan bir frizin parçası olarak tasarlanmıştır. Orta Krallık Dönemi'nde (MÖ 2134-1690) yılanları ve akrepleri bir evin yaşam alanlarından uzak tutmak için kullanılan fildişinden yapılmış objelere işlenmiştir.⁹ Bes'in eğlenceli ve neşeli bir mizacı da vardır. Kraliçe Tiye'nin ebeveynlerinin (Yuya ve Thuyu) mezarlarında¹⁰ bulunan mobilyalar üzerinde Bes'in bir tefi vururken.¹¹ Philae adasındaki Hathor tapınağının

Detaylı bilgi için bkz. Erdan vd. 2020: 129-150.

5 Bu türdeki en eski tasvirler, Eski Krallık Dönemi'nde Abusir'de bulunan firavun Sahure'nin (MÖ 2428-2416) piramit kompleksindedir. Buradaki figürün aslan yelesi ve aslanın kulaklarından oluşan bir maskeli taktığı görülmektedir. Maskeli takan göğüslerinden de anlaşılacağı üzere bir tanrıcadır. MÖ 2345'lerden itibaren aslan maskesi takan dansçı bir erkek figürü de tespit edilmiştir. Daha sonra Kahun'da (Al-Fayyum) Orta Krallık Dönemi'ne ait bir mekânda gerçekleştirilen kazılarda, orijinal bir maskenin bulunması (günümüzde Manchester Müzesi'nde sergilenmektedir) yukarıdaki açıklamaları, yani grotesk takan dansçı figürlerinin varlığını bir yönüyle teyit etmiştir (Loeben 2020: 24, 27, Abb. 16).

6 Meeks 1992: 423-436; Takacs 2002: 455-458.

7 Ballod 1913: 61-70; Malaise 2010: 1-6; Loeben 2020: 24; 2021: 78; Bagh 2021: 9.

8 Eski Krallık Dönemi'nden Hellenistik-Roma İmparatorluk dönemlerine kadar kültü bulunmaktadı (Hawas 2000: 169.).

9 Hart 2005: 50.

10 Davis 1907.

11 Fink 2011: 160-181.

duvarlarında ise enstrüman çalarken tasvir edilmiştir.¹² Assur'daki Nemrut'un mobilyalarını ve mezarlarını süsleyen fildişi işlerinde Fenikeli ustalar tarafından sevilen bir motif olarak kullanılmıştır. Kozmetik ürünler ile ilişkili tasarımların önemli bir bileşeni olmuştur.¹³ Sürme dolu bir tüp için destek olarak veya kozmetiklere ait kaşıkların sapları üzerine işlenmiş bir kabartma olarak yapılmıştır.¹⁴ Mısır uygarlığının sonlarına doğru Bes'in Roma güçleri tarafından benimsenerek lejyoner gibi giyinmiş tanrı heykelciklerinin artmasıyla karşılaşmıştır.¹⁵ Bunun yanı sıra Bes'in amulet biçiminde yapılarak aynı amaçla farklı yerlerde yaygın bir şekilde kullanıldığı belirlenmiştir. Tasvirleri ahşap, taş, pişmiş toprak, kemik ve bronzdan yarı değerli taşlara ve değerli metallere kadar her türlü malzemedden hazırlanmıştır. Amulet ve figürinler için sıklıkla Mısır fayansı kullanılmıştır.¹⁶ Diğer taraftan Mısır'daki gibi antik Yunan ve Roma toplumlarında da cücelik bir sorun veya engel olarak görülmemiştir.¹⁷ Bu konuda antik kaynaklar ile vazo, mozaik ve heykel gibi sanatsal eserlerde cücelik ile ilişkili verilere ulaşmak mümkündür.¹⁸ Antik

Yunan'da cücelik ile ilgili ilk tanımlamayı filozof Aristo yapmıştır. Bir cüceyi çocuk gibi, ancak anormal bir gövdeye sahip bir varlık şeklinde tanımlayarak alt kısmın küçük olmasına rağmen yapılan hareketleri desteklediği ancak ağırlıktan etkilendiği bilgisini vermiştir.¹⁹ Yunan mitolojik konuları içinde popüler bir şekilde yer alan Dionysos şenliklerindeki çıplak, kuyruklu ve büyük falluslu satyrler ile ilişkili gösterilmiştir.²⁰ Ancak ortak ve karakteristik özelliklerinden ötürü Bes'in daha çok Silenos ile yakın niteliklere sahip oldukları ve üretilen eserlerin başlangıçta Akdeniz coğrafyası ve sonrasında ise Roma hakimiyetindeki toplumlara dek ulaştığı bilinmektedir.²¹ Klasik Yunan vazo sanatı sahnelerinde de cücelik konusu bir hayli işlenmiştir.²² Bağlı olarak MÖ 5. yy'ın ikinci yarısından itibaren Kırmızı Figürlü vazolarda cücelikle ilgili betimler yer almaktadır.²³ Bu tip gösterimlerin artmasıyla cüceliğe olan realist bakış arasında yakın bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır. MÖ 480-470'li yıllara tarihlenen Attik *aryballos* üzerindeki cüce figürleri,²⁴ Atina Agorası kazılarında ortaya çıkarılmış MÖ 500-475'li yıllara tarihlenen bir kap üzerinde betimlenmiş erişkin erkek cüce figürü²⁵ ve MÖ 430-420'lere tarihlenen *kotyle* üzerindeki kadın cüce figürü²⁶ önemli örnekleri oluşturmaktadır. Hellenistik Dönem'de heykel sanatında başlatılan realizm vurgusu, bu konuyu da muhtevasına alarak önemli çalışmaların yapılmasını sağlamıştır. İkonografide realizm ön planda tutularak sanat günlük hayatın konularını işler bir statüye kavuşturulmuştur.²⁷

12 Nubia'dan Dendera'daki tapınağına başlangıçta isteksizce girdiği yolculuğunda, tanrıça Hathor'u müzikle yatıştırma görevini yerine getirmiştir.

13 Lurker 1994: 33; Bagh 2021: 9.

14 Hart 2005: 50.

15 Cristea 2016: 40; Roma İmparatorluk Dönemi'nde tipik bir Romalı subay kılığında, başının üzerinde sallanan bir kılıç betimiyle yapılmış çok sayıda örnek vardır. Bunların çoğu da kullanıcısını korumak için yapılmış amuletlerdir. "Udjat" veya "wedjat", şifa olarak adlandırılan güneş / Horus gözüne ek olarak Bes amuletleri de Mısır'da en çok kullanılanlar arasındadır (Loeben 2020: 35, Abb. 35-36).

16 Bagh 2021: 9.

17 Sullivan 2001: 262-266; Ancak Mısır'da bulunan gösterimlerden farklı olarak cüceler kalın kaşlar, basık burun ve yukarı kalkık burun ucu, uzun ve hacimli gövde, kısa bacaklar, kalın deri katlanmaları, gür sakallar, kel veya sık saç ve genital organ ile gösterilmiştir (Bellini 2006: 1988-1989).

18 Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait Collatina nekropolisinde cüce iskeletlerine rastlanılmıştır. Bu konudaki paleopatolojik incelemeler için Minozzi vd. 2013: 1-4, fig. 1-4; Benzer tıbbi çalışmalar için Dasen 1988: 254-257; Kozma 2008: 3104-3112; 2019: 1-5; Kozma vd. 2011: 1817-1824; Engele 2020: 57-65. Ayrıca Batı Anadolu'da tıp okullarının bulunduğu Smyrna, Ephesos, Bergama ve Kos gibi antik kentlerde, patolojik bozuklukları terracotta eserlere çok tiz işçilikler ile işleyen atölyeler tespit edilmiştir. Bu atölyelerin söz konusu okullar için çalışmadıkları ve

doktorlara hastalığıyla ilişkili konuları danışmak için gelen kişilerden ilham alarak üretimde buldukları ileri sürülmüştür (Gourevitch 1963: 2751-2752).

19 Aristo, *Parts of Animals*, IV. 10: 686b, 1-20.

20 Bellini 2006: 1988-1989. Dionysos alayında bulunan, belden yukarısı insan ve belden aşağısı keçi olarak tasvir edilen uzun kuyruklu ve genital organı dolgun ve erekte halindeki satyrler ile cücelerin benzer bir görüntüye sahip oldukları görülmektedir.

21 Barrett 2011: 582; Cristea 2016: 44.

22 Dasen 1998: 270-272, Pl. 4-5. Atina'da, Thebes'te ve Güney İtalya'da cüce gösterimleri sıklıkla tasvir edilmektedir.

23 Bunlar "pygmies" olarak adlandırılmıştır.

24 Pottier 1906: 149-166, Pl. 13.

25 Robertson 1980: 125-129, Pl. 43-44.

26 Dasen 1988: 271, Pl. 5b.

27 Şöyle ki, önceki sanat eserlerinde ideal ölçüler, tanrılar, soylular ve sporcular gibi belli kesimler sanatın kompozisyonunu oluştururken artık balıktı,

Cücelerin Hellenistik ve Roma dönemlerindeki gösterimleri, söz konusu realizmden etkilendiğinin bir kanıtı olarak yorumlanabilir. Bu bağlamda pişmiş toprak (terrakotta) ve bronz eserlerde²⁸ yaygın bir şekilde görülen cüce ve anomali gösterimler, aynı zamanda mozaiklerde de kendini göstermektedir.²⁹ Burada tasvir edilen cücelerin morfolojisi, kas biçimleri ve yüz özellikleri gibi nitelikler, oldukça gerçekçi verilmiştir. En dikkat çekici özelliklerinden biri ise falluslu yapılmalarıdır.³⁰ Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait tıbbi metinlerde cücelik ile ilişkili sınırlı büyüme konusunda herhangi bir teferruatlı bilgiye ulaşmak mümkün olmamıştır. Ancak cücelerin falluslarının büyüklüğü gibi fiziksel özelliklere dair bilgileri Aristo'dan aldıkları kuvvetle muhtemeldir.³¹ Ayrıca bu dönemde cücelerin dans, komedi ve palyaço gibi eğlenceli işleri yaptıkları yanı sıra pazarda satıldıkları³² ve imparatorların danışmanları olarak görev aldıkları belgelenmiştir. İmparator Tiberius, Marcus Aurelius ve Alexandrus Severus'un bazı danışmanları cücelerden oluşmaktadır.³³ Hristiyanlık ile birlikte ahlaksal bakış açısı gereği zayıf olan cüceler için hayırseverlik ve çeşitli yardımlarda bulunulmasına rağmen bu durum aynı zamanda bir hastalık ve ilahi bir ceza olarak görülmüştür.³⁴

tüccar, köle gibi toplumun tüm kesimlerinde görülebilecek öğeler kompozisyonun parçalarını bazen de ana temasını oluşturmaya başlamıştır.

28 Dasen 1988: 273-274, Pl. 6.

29 Şahin-Şahin 2018: 225-238.

30 Belirtmek gerekir ki, Mısır kültüründe cücelerin büyük fallusa sahip olarak gösterilmesi veya falluslu cüce betimleri genel olarak kadın cinselliği ve üretkenliği üzerinde etkisi olduğuna inanılan tanrı Bes'e atfedilmiştir (Dasen 1988, 275); Bu özellik, Hellenistik ve Roma İmparatorluk dönemlerine ait birçok eserin Mısır'dan geldiğiyle ilişkilendirilebileceği gibi abartılı bir yerel eklemeye olarak düşünülmesi de muhtemeldir.

31 Filozof cücelerin genital organlarının büyük olduğunu belirtmiş ve bu durumun sebebinin cücelikten kaynaklı metabolik bir bozukluk olarak açıklamıştır (Aristo, *History of Animals*, VI. 24: 577 b).

32 Bu konu hakkında detaylı açıklamalar için Longinus, *On the sublime*, 44, 5; Seneca, *Controversiae*, 10, 4.

33 Roberts 1995: 33-34.

34 Orta Çağ'da cüzzamlılar ve fahişelerden sonra cücelerde buldukları toplumdan uzaklaştırılarak dışlanmışlardır. Ancak Rönesans ile birlikte cücelerin sosyal hakları verilerek prestij kazanmışlar ve toplumsal hayattaki yerleri güçlendirilmiştir (Cetorelli Schivo 2003: 168-172; 2004: 25-37).

Görünen o ki, antik toplumlar, tanrıların iyileştirici ve koruyucu yeteneklerini göz önünde bulundurarak, metafizik ve ruhsal olayları engellemek veya şans ve başarıyı kendilerine çekmek için amulet gibi eserler yaratmışlar. Kötü ruhlar ve rahatsız edici varlıklardan korunmak amacıyla kullanılan bu şekildeki nesnelere Eski Mezopotamya, Yakın Doğu, Mısır, Anadolu ve Yunan toplumları tarafından yaygın olarak kullanılmıştır.³⁵ Bunlar tanrı ve tanrıçaların heykelcikleri ile çeşitli hayvan ve varlıkların şeklini almış nesnelere dir. Kolye ve kolye ucu gibi tasarımları da tespit edilmiştir. Ancak Anadolu arkeolojisinde Bes amuleti veya Bes'in amulet olarak kullanılması durumu, şimdilik sıkça karşılaştığımız arkeolojik bir olay ve gelişme değildir. Çünkü amulet ve aynı amaçlar ile oluşturulmuş tılsımlar, Mısır'ın kültürel manevi objeleridir ve haliyle Mısır'da ve çevresindeki toplumlarda daha yaygın bir kullanımdadır. Öyle ki, Mısır'ın günlük yaşamında kullanılan ev eşyaları veya insanların üzerinde taşıyabileceği takılar şeklini almış ve varlığını sürdürmüştür. Bu türevdeki objeler, küçük ve taşınabilir olduklarından toplumların akültürasyon süreciyle birlikte farklı yerlere ulaşabilmeleri mümkündür. Akdeniz ticareti vasıtasıyla Mısır'ın Syria, Anadolu, Kıta Yunanistan, Ege Adaları ve Girit gibi merkezler ile siyasi, askeri ve sosyo-iktisadi alandaki ilişkilerini geliştirdiği bilinmektedir.³⁶ Bu sebeple Pisidia Bölgesi'nde bulunan Mısır'a ait kültürel ve tarihsel birikimler göz önünde bulundurulduğunda, BM amuletin, Anadolu ve Mısır arasındaki ilişkilerden dolayı bölge dışardan gelebileceğini düşünmek tabii bir durumdur. Bu bakımdan çalışma konusunu oluşturan Bes amulet hem Anadolu'daki ve muhtemelen bölgedeki Mısır kültürünün hem de toplumlar arasındaki akültürasyon ilişkisinin anlaşılması sıfatıyla önemli bir nesnedir.

Burdur Müzesi'nde Sergilenen Bes Amuletin Tanımı, İkonografisi ve Üretim Tekniği

Bes amuleti, Burdur Müzesi'ne 21/07/1967 tarihinde müsadere yoluyla alınmıştır. Halen aynı müzede 9.5.73 envanter numarasıyla sergilenmekte olan eser, şimdiye dek Türkiye'deki müzeler ve

35 Petrie 1914; Budge 1961; 1978; Andrews 1994; Vant-huyne 2013: 395-429; Masson 2018: 1-96; Causey 2019.

36 Hölbl 1985: 38-42; 1999: 345-371; 2007: 447-464.

eski eser koleksiyonları ile yürütülen arkeolojik kazı çalışmaları ve yüzey araştırmalarında sıkça karşılaşılmayan, yurt dışındaki müzeler ve eski eser koleksiyonlarında da aynı durumda olduğu belirlenen bir eserdir. Bu eserin ele geçirildiği lokasyon ile ilişkili olarak Burdur İli'ne yakın konumdaki Hacılar Köyü not edilmiştir. Bilindiği kadarıyla prehistorik kültür yerleşimi olan Hacılar Höyük, Hacılar Köyü'nün sınırları içindedir. İlk başlarda Bes amuleti ile höyük arasında bir bağlantı kurulmaya çalışılsa da eserin bir kazı buluntusu olmadığı ve müsadereyle alındığı bilgisinden ötürü bu yaklaşıma şimdilik şüpheyle bakılmaktadır. Keza tarihsel olarak ta bu ilişki şimdilik mümkün görünmemektedir. Eserin Pisidia Bölgesi'ne Anadolu'nun farklı bir bölgesinden veya kentinden çeşitli sebeplerle getirilmiş olması da mümkündür. Bununla birlikte bölgede ortaya çıkarılmış Mısır kökenli arkeolojik veriler göz önünde bulundurulduğu zaman, eserin bölgeye ait arkeolojik bir buluntu olabileceği de çok muhtemel bir durumdur.

Burdur Müzesi amuleti tanrı Bes'in temsili bir objesi olarak tasarlanmıştır. Koruyuculuk amacıyla kullanılan bir amulettir. Minyatür bir figürin şeklindedir. Sırt bölümünde boyundan asmak için oluşturulmuş bir deliği vardır. Mavi renkli fayanstan üretilmiştir. Kalıp tekniği kullanılmıştır. Başındaki taç (aten) kısmı hariç, sağlamdır. Yüksekliği 3 cm, genişliği 1,4 cm ve kalınlığı 1,4 cm'dir.

Alçak bir kaidenin üzerinde yükselen çıkıntılı ve yamuk dikdörtgen bir forma sahip olup, genital organı küçük ve sarkık (asılı) tasarlanmış, omuz, kol ve bacak eklentileri bulunan, yüzü sakallı bir başa sahip, göbekli ve çömelmiş vaziyette oluşturulmuş objedir (Fig. 1). Fiziksel olarak üst kesimi uzun bir gövde şeklindeyken, alt kesimi kalçadan itibaren kısa bir formda yapılmıştır (Fig. 2). Bu türevdeki fizyonomik özellikler, akondroplazik olarak adlandırılan genetik kökenli cücelik türüyle ilişkilidir.

Eser dikdörtgen bir kafaya sahiptir. Başında, ön cepheye bakan tarafta eksik bir kısım tespit edilmiştir. Bu bölüm, orijinalinde tanrı Bes'in başında "Aten" olarak adlandırılan birkaç tüyden oluşturulmuş taç atribütünün bulunduğu yerdir. Buradaki eksiklik de tanrının atribütü olan taç ile ilişkili olmalıdır. Aynı zamanda boyutsal olarak bu kısmın uzunluk ve genişlik durumu ile tüylü bir taç atribütün üzerinde yükseldiği

kaidenin yapısal boyutlarının birbirleriyle denk olduğu belirlenmiştir. Saçlar, hafif kabarıktır; şakaklarda, sakal ile birleşerek ense bölümünde sonlanmıştır. Ancak başın tepe kısmında saç yoktur, muhtemelen keldir. Sakal, şakaklardan başlayarak çenenin alt kısmına dek inmiş ve göğüs kafesinin izlenebildiği kavisli alanda yay çizerek sonlanmıştır. İşçilik olarak inceden başlayarak çene kısmına doğru kabarık ve kalın bir örgü stiliyle düz bir biçimde işlenmiştir. Dikey yivler kullanılarak sakalda derinlik oluşturulmuştur. Bu özellikler, figüre hareketlilik kazandırarak enerjik yapıyı bir izlenim katmıştır. Sakalın bu tipi, maskeyi andırır; aslan yüzlü bir maske takmış gibidir. Kulaklar tahriptir, ancak şakakların hemen arkasındaki boşluklarda saçların kavisli ve yay şeklinde bölümler oluşturmasından ötürü kulaklar yuvarlak olabilir. Bu yönüyle kulaklar, baş kısmın fiziksel ve yapısal durumuna göre de küçük tasarlanmış görünüyor. Alın geniştir ve açıktır. Belirgin bir biçimde işlenmiş kaşlar, yay biçimindedir. Gözler, badem şeklindedir ve büyüktür. Bakış açısında bulunan bir olaya karşı odaklanmış şekilde işlenmiştir. Göz yuvaları, oldukça çukur yapılmıştır. Elmacık kemikleri belirgindir. Bunun asıl sebebi göz yuvalarının çukurluğu ile ilişkilidir. Ayrıca yanakları hafif içe çekik, az etli ve biraz da hareketli betimlenmiştir. Basık, hokka burunludur. Burun kökü kaşlarla nerdeyse dik bir açıyla birleşmektedir ve bu nedenle burun kalın ve kısa bir formdadır. Dudak yapısı izlenebilmektedir. Burun ile üst dudak arasındaki nasolabial bölge pürüzsüz, alt dudak ise daha dolgunudur. Ağız hafif açıktır. Dil çeneye kadar sarkıktır. Burun ve dudak çevresindeki yüz hatları, tek bir çizgiyle belirgin bir şekilde verilmiştir. Yüzde gülümseme yok, ciddiyet hakimdir. Bodur, kalın boyunludur. Omuzlar, 140°'lik bir açıda yapılmıştır. Vücut üçgen şeklindedir. Geniş ve kaslı bir uzva sahiptir. Enerjik yapılıdır. Ancak, abdomen olarak adlandırılan karın bölgesi hafif belirgin verilmiştir. Olgun, güçlü bir erkek görünümüne sahiptir. Bel ile kolları ve bacakları kalındır. Kollar uzundur ve pazı kısımları açık bir şekilde şişkin gösterilmiştir. Hafif çömelmiş bir pozisyonadadır. Eller, çömelmiş vaziyetteki dizlerin üzerindedir. Bacaklar kısadır ve ayaklar kısmen görülebilmektedir. Çömelme hareketinden kaynaklı olarak bacaklardaki katlanmalar belirgindir. Bu vücut devinimi (çömelme hareketi), tabii olarak dizlerin kırılmasını ve bacakların merkezden yanlara

doğru açılmasını gerektirerek gövdenin alt bölümünün “V” harfi şeklini almasını sağlamıştır. Bir olaya odaklanma, olayı bekleme ve hazır duruş hali söz konusudur. Genital organı küçük ve asılı olarak, hafif belirgin bir şekilde verilmiştir. Sırt bölümünde boyuna asmak amacıyla yapılmış yarım daire şeklinde bir delik yer almaktadır. Vücudun ön cephedeki fizyonomik hareketine bağlı olarak vücudun arka cephesi de tabii şeklini almıştır. Figürün kafatasının anterior ve posterior çapında bir büyüklükte olduğu görülür. Yani figür profilden incelendiğinde kafanın, vücudun ön ve arka sınırlarını oluşturan yapısal duruma uygun olarak yapıldığı ve buna bağlı kalınarak boyutsal bir standart oluşturulduğu belirlenmiştir. Figür, alçak bir kaide üzerinde yükselen dikdörtgen şeklindeki bir form görünümündedir. Kaide, ince bir profil şeklindedir.

Bes’in fizyonomik tanımı ve tasviri çeşitlilik oluşturur. Genellikle başı büyük, alnı geniş, sakalı gür, ağzı kapalı veya açık, dili dışarı fırlamış, kol ve bacakları kısa, vücudu kaslı, göbekli, bodur ve çıplak, falluslu bir cüce olarak işlenmiştir.³⁷ Buradaki tanım Burdur Müzesi amuleti için yeterlilik oluşturur. Ancak belirtildiği üzere Bes’in fiziksel özellikleri çeşitlilik gösterir. Buna göre omuzlar geniş, kalçalar dar, eller ve ayaklar kısa ve çömelmiş olarak karakterize edilmiştir. Bu sebeple karnı belirginleşerek bacakları cüce gibi görünmüştür. Sıklıkla karışık bir yaratık görünümünde de yapılmıştır.³⁸ Aslan³⁹ ve maymun⁴⁰ özellikleri göstermesinin yanı sıra sırtında maymun ve leopar derisi giydiği tasvirleri de tespit edilmiştir.⁴¹ Benzer olarak Mısır tanrıları

da birleşik görünümlüdür, yani fiziksel bir ideali temsil eden bir insan figürü üzerinde bir hayvan kafası yer almaktadır.⁴² Bes, aslan yelesiyle çevrelenmiş grotesk yüzü, daralmış gözleri, geniş ve düz hokka burnu, açık ya da kapalı ağzı, bazen şişman şeklindeki gövdesiyle karşımıza çıkmıştır.⁴³ Görünüşte grotesk, tabiatta ise iyi huyludur. Bazen başında tüylü bir taç⁴⁴, geniş yüzlü, sakallı ve aslan kulaklıdır. Dili genellikle şakacı ve agresif bir şekilde dışarı çıkmış haldedir. Buna karşılık tanınmış Bes figürü, bir cücenin bodur ve yuvarlak gövdesine sahiptir. Gövdesi kaslı ve belirgin bir göğüs kafesi vardır, ancak daha sıklıkla göbek ve hatta bazen sarkık göğüslü olarak da yapılmıştır. Elleri kalçalarında akimbo ya da elinde yılan, silah ya da müzik aleti taşır vaziyettedir. Bazı durumlarda Bes, bir veya iki çift tüylü kanatla tasvir edilmiştir. Normalde penisi küçüktür ve sünnetlidir, ancak çok nadiren devasa bir fallusla gösterilmiştir⁴⁵. Çarpık bacakları (dizde valgus) genellikle kısa ve kalındır, ayakları bazen dışarıya açık bir şekildedir⁴⁶. Bu özellikler Bes’in Nubia⁴⁷ kökenli olduğuna

bir Bes üzerinde dört kez okunan büyüünün genellikle tuttuğuna inanılır. Bes’in büyük başlı ve kısa uyluklu fiziksel özellikleri kötü ruhlara karşı caydırıcı olarak çirkinlik kavramı, tanrının sıklıkla elinde salladığı kılıçlar kadar Mısır’da güçlüdür (Hart 2005: 49).

42 Bes görüntüsünün, bir aslan adama dönüşen ve ancak daha sonra cüce fiziğine sahip olan dik olarak büyüyen ve yürüyen bir aslandan türetildiği savunulmuştur (Romano 1980: 39-56).

43 Capriotti Vittozzi 1999: 28-30, 38-42, fig. 3-9; Bir insan olarak aslana benzer bir yaratığa dönüşme, Maat’ta yaşayan Mısırlıların tamamen karakteristik olmayan evcilleşmemiş, vahşi bir karakterini üstlenmek için yapılmıştır. Böyle figürler özellikle cüce figürünün menşei olan Nubia ile ilişkilendirilmiştir (Loeben 2020: 27).

44 Mısır tanrıları, kimliklerinin bir özelliği olarak düzenli olarak başlarına taç takarlar. Bes figürlerinde de durum genellikle böyledir, yani modius tipi bir taban üzerinde birkaç uzun tüyden (dört veya daha fazla) oluşan bir taç yer alır. Bununla birlikte, Bes figürü taşsız da olabilir veya farklı türde başlıklar da takabilir (Oppen 2020: 5).

45 Kısa boylu erkeklerin, Mısır’da tamamen abartılı ve göze çarpacak kadar büyük bir penise sahip olmaları alışılmadık bir durum değildir. Bu yönüyle cüce figürün bir evin, hamile bir kadının ve çocukların koruyucusu olduğu düşünülebilir (Loeben 2020: 31-32, Abb. 29-31).

46 Oppen 2020: 5-6.

47 Güney Mısır ve Kuzey Sudan bölgesinde Nil vadisi boyunca uzanan bir bölgedir. Buradaki

37 Cristea 2016: 40.

38 Loeben 2020: 24; 2021: 78.

39 Orta Krallık Dönemi’nde (MÖ 2050-1782) en eski aslan heykelciklerinin bazıları kadındır. Kedi başlı, sarkık göğüslü ve kuyruğu olan çıplak bir insan vücuduna sahiptirler. Bu tipteki varlıklar, Bes’in dışı formu olan Besa veya Beset (Bś.t) ve onun kadın arkadaşları olarak tanımlanmıştır (Ballet 2012: 290-293; Oppen 2020: 6, fig. 6).

40 Loeben 2020: 28-29, Abb.22-24.

41 Kozma 2008: 3109; Bes’in vücudu panter derisi veya etek giyen Mısırlıdan çok Suriyeli ve aslankuyruğu olan, çarpık bacaklı bir cüceyi temsil etmektedir. Büyülü amaçlarla Behdet’in tanrı Horus’unun güneş ikonografisini temsil eden Bes, kolları gerilmiş bir şahin kanatları ile birlikte gösterilebilir. Koruma anlamına gelen “sa” işaretini sıklıkla taşır. Taweret ile doğumun koruyucusu rolünde önemli bir görevi icra eder. Doğumdaki bir kadının başına yerleştirilmiş

işaret eder. Buradaki insanların bodur ve tıknaz yapıları, cücelik ile ilişkilendirilmiştir.⁴⁸

Tanrı Bes'in ikonografisi koruyuculuk üzerinedir. Konut (ev) ve konut sakinleri, küçük çocuk (bebek), hamile kadın, doğum ve uykuda olanlar gibi yaşamsal unsurlar, tanrının koruyuculuk vasfıyla müjdelenmiştir.⁴⁹ Hamile kadınların, çocukların doğumunun ve büyümesinin, ev içi alanın ve ev içindeki aile yaşamının koruyucusu olmasının yanı sıra müzik aletiyle veya dans eder şekilde işlenerek bazı mistik ritüelleri de gerçekleştirmiştir.⁵⁰ Bu bakımdan Bes'in varlığının ve kullanım amaçlarının inananların yaşam alanları (zehirli yılanlar, akrepler, timsahlar vb.), yaşları itibarıyla ilgiye ve bakıma muhtaç çocuklar ve yeni doğum yapmış kadınlar üzerinde musallat veya sahiplik oluşturabilecek ruhsal ve şeytani varlıkları uzaklaştırmak (ἀλεξίκακος) olduğu söylenebilir. Onu hem kralların hem de tanrıların doğumlarına tanık olduğu mammisis (doğum şapelleri) kabartmalarında tasvir edilmiş olarak görmek mümkündür.⁵¹ Bu durum Bes'in doğum ile ilişkisinin güçlü bir kanıtı olarak görülebilir. Ritüel dansıyla da muhtemelen kötülükleri kovmak ve uzaklaştırmak amaçlanmıştır.⁵² Firavunun sarayında popüler olan dans eden ve müzik aleti çalan cücelerin birçoğu da Nubia'dan gelmiştir. Bu sebeple Bes'in oluşumuyla ilişkili olarak görünümlemlerini bodur ve orantısız uzuvlara sahip Nubialılardan aldıklarını ve şeytani varlıklar ile mücadeleyi güçlendirmek için de fiziksel görünümlemlerinde çirkin ve ürkütücü değişiklikler oluşturduklarını belirlenmiştir. Bu değişikliklerin ona inanlar tarafından tasarlandığı ve büyü amacıyla kullanıldığı düşünülmektedir. Böylelikle başlangıçta tanrı Bes'in gücünün

resmi bir din ile değil, büyü yoluyla harekete geçirilmesi mümkün olan kişisel inançlar ile ilişkili tutulduğu ortaya çıkar. Bu yüzden Mısır'da tanrı için oluşturulmuş anıtsal tapınakları ve büyük ibadet haneleri bulmak pek mümkün olmamıştır. Çünkü Bes, Mısır pantheonu dışından bir tanrıdır. Ancak sonraki süreçte Bes'in Mısır'daki tanrılar ile ilişkilendirildiği görülmüştür. Hathor,⁵³ Ra,⁵⁴ Taweret,⁵⁵ Harpokrates,⁵⁶ Aha⁵⁷ ve hava tanrısı Shu⁵⁸ ile özdeşleştirilmiştir. Bes'in hayvansal özelliklerinden dolayı hayvanlar dünyasından ilham alan iblisler dünyasından gelmesi de muhtemeldir. Bazı papirüslerde onun şeytanlar kategorisine ait olduğu ileri sürülmektedir.⁵⁹ Onun bazen Mısır tanrısı Tithoes-Tutu (Τίθοης ile Τοτοης)⁶⁰ ile benzeştirildiğini görmek mümkündür.⁶¹

Burdur Müzesi amuletin ham maddesi, rengi ve üretim tekniği önemli bilgiler sunmuştur. Mavi renkli fayanstın üretilmiştir. Kalıba döküm tekniğinde yapılmıştır. Figürün arka ve yan kısımlarında kalıba ait izler kısmen tespit edilmiştir. Fayans yüksek sıcaklıkta eriyik hale getirildiği için üzerinde herhangi bir topaklaşma veya bozulma izine rastlanmamıştır. Ancak vücut kıvrılmalarının olduğu muhtelif yerlerde patina kalıntıları görülmüştür. Amuletin üretim tekniği, MÖ 3. bin yıldan itibaren kil ve metal objelerin yapımında kullanılmıştır. MÖ 1. binin 2. yarısından itibaren büyük bir gelişme göstermiştir.⁶² Fakat camın içine döküldüğü kalıbın şeklini almasının fark edilmesiyle ilk olarak cam döküm denemeleri yapılmıştır.⁶³ Daha sonra fayansın eriyik hale getirilerek kalıba döküldüğü ve şekillendirildiği görülmektedir. Fayans, Yakın Doğu ve Mısır'da eşzamanlı olarak MÖ 4. bin yılda üretilmeye başlanmış, daha sonra Anadolu ve Kıta

insanların genellikle cüce görümlü olduklarından bahsedilmektedir (Loeben 2020: 27).

48 Capriotti Vittozzi 1999: 28.

49 Loeben 2020: 24; 2021: 78; Hanedanlar Dönemi'nde doğum sırasında kadınların korunması işlevine sahip olmuştur (Kozma 2008: 3109).

50 Bes genellikle arp ya da lir çalarken veya tef ya da davul tutarken tasvir edilmiştir. İkinci müzik aleti Mısır temsillerinde nadiren bulunur ve daha çok Nubialılar tarafından çalınır. Mısırlıların komşularıyla olan bu ilişkileri tesadüfi değildir. Bes'in ana temasının Nubia'dan geldiğini söylemek mümkündür.

51 Hart 2005: 50; Budde 2008: 13-48; Volokhine 2010: 233-255; Dasen 2013: 74; Oppen 2020: 2-3, fig. 3.

52 Cartwright 1929: 192-194; Tran Tam Tinh 1971: 40-41.

53 Loeben 2020: 28-29; Cauville 1990: 7-11; Oppen 2020: 13-14, fig. 16.

54 Dasen 2013: 65; Oppen 2021: 21.

55 Loeben 2021: 73-81.

56 Cristea 2016: 38.

57 Oppen 2020: 22.

58 Pinch 1994: 44.

59 Dasen 2013: 63-64.

60 Sauneron 1960: 269-287; Totti 1988: 287-296; Dimitrova-Clinton 2004: 207-210.

61 Matrocinqe 2005: 243-248.

62 Vandiver and Kingery 1986: 79-90; Atila vd. 2009: 12.

63 Harden 1972: 335; Gürler 2000: 7.

Yunanistan'da kullanılmıştır. Bu maddeden amulet, kolye, boncuk, kakma parçaları ve figürinler yapılmıştır. Özellikle mavi ve yeşilin tonları en yaygın kullanılan renkleri oluşturmuştur⁶⁴.

Bes Amuleti Pisidia Bölgesi'nden Olabilir mi? Ana hatlarıyla Pisidia ve Mısır Akültürasyonu

Pisidia Bölgesi'nde Mısır'a ait tarihsel gelişmelerin ve arkeolojik buluntuların olması Bes amuletinin lokalizasyon sorununu çözmek için veyahut amuletin bölgeye ait bir eser olduğunu ileri sürmek için tek başına yeterlilik oluşturamamaktadır. Fakat çalışmamıza fikir sunması açısından Mısır ve Pisidia arasındaki gelişmelerin ve arkeolojik verilerin incelenmesi dikkate değer bir konudur. Pisidia ile Mısır arasındaki ilişkilerin başlangıç aşaması, bölgedeki Mısır akültürasyonu ve Mısır kültürünün bölgedeki teolojik bağlamı, konu itibarıyla tarafımızca merak konusu olmuştur. Bu nedenle çalışmamızın ana konusu olan Burdur Müzesi amuletinin bölgedeki varlık olgusunu sorgulamak ve kavramak için ana hatlarıyla Pisidia ve Mısır odaklı gelişmelerin aktarılmasının yararlı olabileceğini düşünmekteyiz.

Firavun Sahure hakimiyetinde (MÖ 2480-2468), Mısır ve Anadolu arasında ticaret ilişkilerinin yoğunluk kazandığı bilinmektedir. Bu zamanda Mısır ile Syria, Filistin, Anadolu, Ege Adaları ve Girit arasında gelişkin bir ticaret ağı söz konusudur. Mısır'ın Anadolu ile ticari ilişkileri ise Syria kıyısındaki kentler vasıtasıyla olmuştur.⁶⁵ Bu ilişki Anadolu'nun kıyı bölgeleri ve kentleriyle Mısır arasında siyasi, askeri, sosyo-iktisadi alanlarda ve ilişkili olarak dini ritüellerde güçlü bağlantıların kurulmasını sağlamıştır. Konumuz itibarıyla Pisidia Bölgesi de Mısır kültürü ve kültürüne ait çok sayıda arkeolojik buluntunun tespit edildiği bir bölgedir.

Pamphylia Bölgesi'nin erken dönemlerden itibaren Kıta Yunanistan, Ege Adaları, Kıbrıs, Syria, Fenike ve Mısır ile olan deniz ticareti,⁶⁶ kuzeyindeki Pisidia'nın da Mısır ile olan ilişkilerini etkilemiş görünüyor. Pamphylia, Pisidia'nın Torosları aşarak Akdeniz coğrafyasıyla ilişki kurduğu ve aynı şekilde kıyı ve iç kesimlerdeki kentlerin birbirleriyle ilişkilerini geliştirdiği merkezi bir

bölgedir;⁶⁷ Pisidia'nın Akdeniz'e açılan kapısı konumundadır. Bu yüzden bazı önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Antik tarihçi Herodotos'ta Mısır kralı I. Psammetikhos'un (MÖ 664-610) ordusunda ücretli askerlik yapan Kariyalılar ve İonialıların⁶⁸ arasında Pisidialı halklardan söz edilmese de Sidon'da tespit edilen Termessos ve Adada kentlerinden olan askerlerin mezar taşları, bölge halklarının Mısır ile olan münasebetlerini göstermesi bakımından önemlidir.⁶⁹ Bu ilişkiye bir başka askeri ve politik kanıt ise Mısır firavunlarından Akhoris'in (MÖ 393-280) Kıbrıs ve Anadolu'da Perslere karşı isyan çıkarıcıları desteklediği sırada, Anadolu'da Pers hakimiyetine karşı duruşları ile bilinen Pisidialılar ile yaptığı antlaşmadır.⁷⁰ İskender'in Doğu Seferi ve sonraki siyasi gelişmelerin Mısır olgusunun Kıta Yunanistan ve Anadolu'da yayılmasına hız kazandırdığı görülmüştür.⁷¹ Bu bağlamda Lysimakhos'un hakimiyetindeki toprakların I. Seleukos Nikator'un egemenliğine girmesinin ardından Pisidia'nın kuzeyinde kurulan koloni kentleri ve bağlı olarak doğu ticaret yolu avantajıyla⁷² bölgedeki yerli halkların, Mısır kültürüyle tanışmış oldukları düşünülmektedir.⁷³

Sagalassos'da Neon Kütüphanesi'ne ait yazıtlar, Mısır ile olan idari ve askeri ilişkilerin durumuyla ilgili bilgiler sunan önemli bir belge niteliğindedir. MS 1. ve 2. yy'ların başlarında Titus Flavius Neon atlı subayların komutanı olarak ve kayınbiraderi Iulius Maximianus'da Alexandria'da subay olarak görev yapmıştır.⁷⁴ Termessos'dan Tiberius Claudius Agrippa'da, imparator Antoninus Pius zamanında Mısır'da atlı bir subay olarak görevde bulunmuştur⁷⁵. Pisidia Antiokheias'ında doğan, İmparator Caracalla'nın doktoru L. Gallius Maximus'u Mısır ve Alexandria seyahatlerinde başhekim olarak yanında götürmesi⁷⁶ ve Adadalı bir kişinin Alexandria'da tıp eğitimi

67 Takmer vd. 2008: 109.

68 Herodotos, Historia, II.152, 154.

69 Drew-Bear 2007: 163-364.

70 Briant 2002: 650-651; Özseit 1980: 51-52.

71 Ptolemaiosların faaliyetleri de Mısır kültürlerinin Anadolu'da hızlı bir şekilde yayılmasında etki olmuştur (Hoffman 2003: 39).

72 Hürmüzlü 2015: 160-179.

73 Sincar 2018: 172.

74 Talloen 2015: 197.

75 TAM III. I: no:52.

76 Talloen 2015: 197.

64 Dardeniz vd. 2020: 841-2.

65 Hornung 2004: 38-44.

66 rca vd. 2011: 287-316.

alması,⁷⁷ Mısır ve Pisidia arasındaki ilişkilerin ilmi boyutunu ortaya koymuştur.

Pisidia ve Mısır arasındaki ticari aktivasyonu oluşturan ihracat ve ithalat malları da ilişkilerin farklı bir birimini oluşturur. Mısır antikçağda Hellen ve Roma toplumlarının tahıl ihtiyaçlarını karşıladığı bir merkez durumundadır. Ancak kıtlık nedeniyle MS 2. yy'da Pisidia'dan Pogla kentinin Alexandria'ya tahıl gönderdiği bilgisine ulaşılmıştır.⁷⁸ Bu tahıl sevkiyatından sonra MS 3. yy'da kentte "Serapaion Alexandria" festivali düzenlenmiştir.⁷⁹ Dahası ahşap, zeytinyağı, şarap, tahıl, krem ve parfüm gibi lüks ihraç mallar da Mısır'a gönderilmiştir.⁸⁰ Aşağı Mısır'dan ise Sagalassos'a kurutularak veya tütsülenerek kedi balığı (*clarius gariepinus*) adlı bir balık türünün getirildiği belirlenmiştir.⁸¹

Pisidia'da Mısır kültürü, teolojik açıdan oldukça benimsenmiştir. Bu konudaki bilgilerimiz, Termessos'da bulunan yazıt hariç, MS 1. yy'da Roma İmparatorluk Dönemi'nden itibaren başlamaktadır. Kentte Isis'in *theophor* adlarının geçtiği bir yazıt yer almaktadır. Bu yazıttaki "Isiphilod" ve "Isidotos" adları Isis kültürüyle eşitlenmiştir.⁸² MS 2. yy'ın ortalarından itibaren Mısır kültürleriyle ilişkili yazıtların arttığı tespit edilmiştir. Sagalassos'da Zeus-Amon kehanet yazıtı,⁸³ Termessos (iki yazıt), Pogla'da Çomaklı (iki yazıt),⁸⁴ Yeşilova-Salda,⁸⁵ Adada⁸⁶ ve Tymbrida'da Zindan Mağarası⁸⁷ yakınlarında Serapis ile ilişkili yazıtlar bulunmuştur. Buradaki yazıtlardan yola çıkarak tanrı Serapis'in yaygın bir inanişaya sahip olduğu söylenebilir.

Ancak bu yazıtlar her ne kadar Mısır tanrı kültürünün bölgedeki varlığıyla ilişkili kesinlik oluşturma da kent sikkeleri konumuz açısından verimli bilgiler sunmaktadır. Sikkelerde çoğunlukla Serapis, Isis ve Harpokrates tasvirlerine yer

verilmiştir. Bu durum Mısır tanrılarının Roma Dönemi'ne ait sikkelerde sevilerek tasvir edilen tipler oldukları ve Pisidia pantheonuna kabul edildikleri şeklinde yorumlanabilir. Prostanna,⁸⁸ Apollonia,⁸⁹ Seleukeia Sidera,⁹⁰ Adada,⁹¹ Sagalassos,⁹² Kremna,⁹³ Olbasa,⁹⁴ Ariassos,⁹⁵ Pogla⁹⁶ ve Isinda⁹⁷ kentlerinde darp ettirilen imparatorluk sikkelerinde sözü edilen Mısır tanrılarının tasviri yapılmıştır. Ayrıca Kremna ve Olbasa koloni kentlerinde imparatorluk kültürü ve Mısır tanrıları kültürü aynı zamanda tapınım görmüştür. Bu ikisinin dışında şimdiye dek imparatorluk ve Mısır kültürlerinin bir arada bulduklarını gösteren bulgulara sahip kent(ler) mevcut değildir.

Bölgede Mısır kökenli kültürler ile ilişkili az sayıda heykeltıraşlık ve fayans eserler ile parçalanmış vaziyette çok sayıda terracotta eserler bulunmuştur. Termessos'da tanrı Serapis'e ait olduğu düşünülen baş,⁹⁸ Komama territory-munda yer alan Keçili Köyü'ndeki Isis (?) -Serapis kabartmalı adak steli,⁹⁹ Kaynarkalesi ve Burdur arasındaki mevkide (?) olduğu ileri sürülen Horus'un gözü (*wedjat*)¹⁰⁰ ve Sagalassos kazıları ve çevresinde tespit edilen eserler (Isis, Serapis, Harpokrates, Thoth)¹⁰¹ kayda değerdir. Bununla birlikte Burdur Müzesi'nde sergilenen, Mısır tanrısı Horus'un Hellen ve Latin toplumlarındaki benzeşi olan fayans Harpokrates figürü de önemli bir veridir.¹⁰² Bölgedeki mevcut arkeolojik buluntular göz önüne alındığında akültürasyon, ticaret, politik ve askeri gelişmelerin bölgeler arasındaki ilişkileri arttırdığı, Mısır ve Anadolu kavsindeki Pisidia özelinde güçlü ilişkilerin

77 Sterrett 1888: 287, no: 407-408; Talloen 2015: 197.

78 Bean 1960: 59-61.

79 Talloen 2015: 196.

80 Talloen 2001: 310.

81 Arndt 2003: 1095-1105.

82 Dunand 1973: 9.

83 Talloen 2001: 297.

84 Bean 1960: 61-62.

85 Karayaka 2007: 189.

86 Sterrett 1888: 300.

87 Nolle 2007: 268.

88 von Aulock 1979: no: 1831.

89 Karakaya 2007: 211.

90 von Aulock 1979: no: 2102-2103; Bricault vd. 2008, Seleukeia Sidera, no. 2.

91 von Aulock 1977, no: 55-59.

92 Imhoof-Blumer 1902: 396; Bricault vd. 2008: Sagalassos, no. 11.

93 Köker 2005: 679, Lev. II-4.

94 Bricault vd. 2008: 20.

95 von Aulock 1977: no: 453-458.

96 von Aulock 1977: no: 1304.

97 von Aulock 1977: no: 813-814, no: 823, no: 838-839.

98 Karakaya 2007: 214; Talloen 2015: 198.

99 Özseit vd. 2004: 76-80, fig. 22.

100 Bean 1960: 50, Foto. PL XIIc.

101 Talloen 2001: 289-327.

102 Soslu 2023: 517-529.

oluşturduğu, bu ilişkilerin tanımlanmasında teolojik buluntuların çoğunluğu oluşturduğu, Mısır kültürünün ve kültürünün bölgedeki Kremna, Olbasa ve Sagalassos gibi dağlık kentlerde karşılık bulunduğu, yerel pantheonda tapınım gördüğü, bazı kolonist kentlerde imparatorluk kültürüyle bir arada yer aldığı, buluntuların genel olarak taşınabilir nesnelere şeklinde olduğu ve bu yönüyle kıyı kentlerden iç kısımdaki kentlere ve yerleşimlere kadar yayılım oluşturmasını kolaylaştırdığı görülmektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

Burdur Müzesi amuletin buluntu yerinin kesin olarak bilinmemesi, resmi arkeolojik kazı buluntusu olmaması ve müsadere yoluyla alınması gibi detaylar, eser hakkında bazı soruları ve tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Buna göre Bes amuletin Pisidia'da bulunmasıyla Mısır ile kurulan ilişkilerin bir etkisi var mı yoksa amulet Anadolu'nun başka bir bölgesinden mi Pisidia'ya getirildi? veya Bes amulet Pisidia ve Mısır arasındaki akültürasyon ve ticari aktivasyonun bir ürünü mü yoksa bölgeye ait bir atölye üretimi mi? gibi sorular ile amuletin durumu incelenerek tartışılmaya ve anlaşılmasına çalışılmıştır. Eserin birebir karşılaştırma örneği bulunmamaktadır. Bu durum tarihleme aşamasında ilk bakışta sorun gibi görünse de eserin antropomorphik özelliklerinin karşılaştırma örneklerine göre daha gerçekçi / realist oluşturulması, tarihsel yönden önemli bir ayırt edilebilirlik sağlamıştır. Taşınabilir ve boyuna takılabilir bir amulet olarak tasarlanması da oldukça önemlidir. Ayrıca eserin amulet şeklinde yapılması, tarihi sürecinin belirlenmesine önemli katkı sunmuştur.

Antikçağ'da Mısır ve Anadolu arasındaki akültürasyonun merkezi yeri Akdeniz iken, Pisidia ve Mısır ilişkilerinin kavşak yeri de Pamphylia Bölgesi'dir; bu bölge, Pisidia'nın Toros dağlarını aşarak Akdeniz coğrafyasıyla ilişki kurduğu ana kapıdır. Bu yüzden Pisidia'nın Pamphylia ve Akdeniz vasıtasıyla Mısır ile ilişkilerini kurması ve bağlı olarak bölgedeki araştırmalardan Mısır'a ait çok sayıda buluntuların tespiti, sınırların ötesindeki gelişmelerin bir kanıtı olarak görülmektedir.¹⁰³ Bu gelişmeler siyasi, askeri, sosyo-ikti-

sadi ve teolojik açıdan çeşitlilik göstermektedir. Bölgedeki halkların Karialılar ve Ionialılar gibi Mısır kralı I. Psammetikhos'un ordusunda ücretli askerlik görevinde bulunmaları, Mısır firavunu Akhoris'in Pisidia ile antlaşması, I. Seleukos Nikator'un bölgedeki faaliyetleri, Termessos ve Adadalı askerlerin Mısır'daki mezar taşları, Sagalassos'dan bazı askeri yetkililerin Mısır'da görev yapmaları, Adadalı gençlerin tıp eğitimi için Mısır'a gitmeleri, imparator Caracalla'nın Pisidia Antiokheia doğumlu doktoru L. Gallius Maximus'un Mısır ve Alexandria seyahati, Pogle'dan Mısır'a tahıl sevkiyatı ve kentte "Sera-paion Alexandria" festivalinin yapılması, şarap, zeytinyağı, parfüm, krem ve ahşap gibi lüks malların Mısır'a ihraç edilmesi, Sagalassos'un clarinas gariepinus (kedi balığı) adlı balık türünü ithal etmesi yanı sıra bölgedeki yazıt, sikke ile heykeltıraşlık, terracotta ve fayans şeklindeki eserlerde Mısır kültürü ve kültleriyle (Isis, Serapis, Harpocrates, Horus) ilişkili kanıtlar, Pisidia'nın antikçağda Mısır ile kurduğu ilişkilerin muhtevasının anlaşılması açısından kısmen yeterlilik oluşturmaktadır. Ayrıca anlaşılıyor ki Pisidia, Mısır için doğrudan siyasi ve askeri bir hedef olmayıp, ilişkilerin temelinde stratejik politikalar ve bölgesel ticaret hakimdir.¹⁰⁴ Bu açıklamalardan sonra Burdur Müzesi amuletin varlık olgusuyla ilişkili olarak tüccar, asker, diplomat, memur gibi kişilerin veya tıp eğitimi almak amacıyla Mısır'a gitmiş Adadalı öğrenci gibi başka öğrencilerinde Mısır'da kaldıkları sırada Mısır'ın kültürüyle ve teolojik kavramlarıyla tanıştıkları, sembollerini gördükleri ve kullandıkları, haliyle kendi topraklarına dönerken de inandıkları, hatıra olarak sakladıkları veya hediye olarak aldıkları amulet gibi küçük eşyaları beraberlerinde getirebilmeleri yanı sıra Anadolu'nun farklı bölgelerinden çeşitli yollarla bölgede bulunması tabii bir gelişmedir. Amuletin küçük ve

giden tüccarları görmek mümkündür. Çünkü Mısır'ın kendi ihtiyaçlarını karşılamada gerektiği kadar yeterli olmadığı ve kendinde olmayan malların ithal edilmesinin gerektiği zamanlarda Lübnan (belki Anadolu'dan) sedir ağacı, Anadolu'dan meşe, Suriye'den şarap, yağ, kokular, Ege'den gümüş, (Kıbrıs'tan) bakır, hörgüçlü sığır, Girit'ten taş vazolar, süs eşyası, silahlar ve köller tedarik etmiştir. Bunların karşılığında ise altın, keten elbise, papirüs, deri eşyalar ve tahıllar vermiştir (Hayes 1978: 386 vd.).

¹⁰⁴ Mısır bu olayı, Syria ve Filistin kıyısındaki kentler üzerinden gerçekleştirmiştir.

¹⁰³ Mısır antikçağda pek çok farklı topluluk ile çeşitli malların ihraç ve ithal durumuyla ilgilenerek uluslararası ticaretin oluşumunu sağlamıştır. Mısır'daki tasvirlerde Hitit, Suriye, Girit ve Ege'den

taşınılabılır bir minyatür obje olması da akültürayon ve ticari aktivasyon ile getirilmesi olayını mümkün kılan bir özelliktir.¹⁰⁵ Bahsedildiği üzere amuletin Pisidia'ya Anadolu'nun başka bir bölgesinden mi getirildi ya da bir atölye üretimi mi gibi sorular ile konuya farklı bir bakış açısı da sunulmak istenmiştir. Batı Anadolu'da Miletos kolonisiyle Naukratis'te ve Rhodos'ta üretilmiş Mısır kökenli ticari malların bulunduğu ve bu malların aynı bölgedeki kentlere ve farklı bölgelere çeşitli yollar ile geçişlerinin yapıldığı bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla Pisidia'da şimdiye dek yürütülen arkeolojik araştırmalarda ortaya çıkarılan Mısır'a ait veriler göz önünde bulundurulduğunda, bölgenin Mısır ile ilişkilerinin önemli bir seviyede olduğu ve bölgedeki Mısır menşei malların yeterlilik oluşturduğu açık bir şekilde görülmektedir. Bu bakımdan Burdur Müzesi amuletin Pisidia'ya ait bir Mısır buluntusu olabileceği gibi Batı Anadolu'dan ve Ege Adaları'ndan veya başka bir bölgeden Pisidia'ya getirilebileceği de muhtemel bir olaydır.¹⁰⁶ Atölye üretimi konusu ise bölgedeki arkeolojik çalışmalarda şimdilik fayans üretimi atölyesi veya Mısır objelerinin üretimini sağlayan bir atölye bulunmadığı için bu durum pek mümkün görünmemektedir. Bu türdeki fayans sembollerin veya minyatür eserlerin Fenike, Memphis, Rhodos ve Naukratis'te bulunan atölyelerden üretilerek Akdeniz ticari aktivasyonu aracılığıyla Anadolu'ya ihraç edildiği kesin olarak bilinmektedir. Bu sebeple Burdur Müzesi amuletin Pisidia ve Mısır arasındaki akültürasyon ve siyasi, askeri ve ticari ilişkilerden dolayı Pisidia'da bulunduğunu ifade etmenin çok daha makul bir açıklama olabileceğini

düşünmekteyiz.

Burdur Müzesi amuleti Bes'in manevi bir nesnesi olup, koruyuculuk amacıyla kullanılmıştır. Hamile kadınların, çocukların doğumunun ve büyümesinin, ev içi alanın ve ev içindeki aile yaşamının koruyucusu olmasının yanı sıra müzik aletiyle veya dans eder şekilde işlenerek bazı mistik ritüelleri de gerçekleştirmiştir. Bes'in oluşumuyla ilişkili olarak görünümlerini bodur ve orantısız uzuvlara sahip Nubialılardan aldıkları ve şeytani varlıklar ile mücadeleyi güçlendirmek için de fiziksel görünümlerinde çirkin ve ürkütücü değişiklikler yaptıkları bilinmektedir.¹⁰⁷ Bu yönüyle bu değişikliklerin de ona inananlar tarafından tasarlandığı ve manevi anlamlar yüklenerek büyü amacıyla kullanıldığı muhtemeldir. Tarihsel olarak Yeni Krallık Dönemi'nden (MÖ 1552/1550-1069) itibaren duvar resmi, mimari elemanlar, mobilya dekorasyon ve kozmetik gibi çeşitli alanlarda kullanım görürken, Geç Hanedanlık Dönemi'nden (MÖ 672-332) Hellenistik-Roma İmparatorluk Dönemi'ne (MÖ 332-MS 393) dek daha çok amulet gibi taşınabilir nesnelere şeklinde tasarlanarak kullanılmıştır. Mısır'da Ptolemaios Krallığı zamanında amuletlerin yaygın olarak taşınabilir nesnelere şeklinde üretildikleri ve kullanıldıkları tespit edilmiştir.¹⁰⁸ Özellikle Hellenistik ve Roma İmparatorluk dönemlerinde amulet ve tılsım gibi küçük objelere dönüştürülerek daha çok mezar buluntusu olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda taşınabilir küçük bir nesne olan Burdur Müzesi amuletinde de söz konusu tarihsel dönemlerde üretilerek amulet şeklinde kullanıldığını düşünmekteyiz. Çünkü Geç Hanedanlık Dönemi'nden sonra Bes amuletlerinin üretimlerinin arttığı ve bu amuletlerin incelendiğinde, antropomorfik özelliklerin daha çok ön planda tutularak tanrının, insani özelliklerinin realist bir bakış açısıyla ve işçilikle yapıldığı görülmüştür. Bu yönüyle Burdur Müzesi amuletinde antropomorfik özellikleri oldukça belirgin bir şekilde verilerek manevi bir nesne

105 Benzer bir olay, Romanya'da bulunan antik Dierna'da yaşanmıştır. Kentte Mısır'a ait mezarlar bulunmamasına rağmen Mısır tanrılarına ait olduğu belirlenen amuletler tespit edilmiştir. Ancak amuletlerin kente nasıl getirildiği durumu, uzunca bir dönem tartışma konusu olmuştur. Son olarak antik dönemde Romanya ve Mısır arasında ticari aktivasyonun oldukça hareketli olduğu göz önünde bulundurularak bu amuletlerinde Mısırlı bir denizci, tüccar veya askerin koruyucu olarak veya etnik mirasını ve menşei kökenini hatırlaması için yanında taşıdığına yönelik makul bir açıklama yapılmıştır (Cristea 2021: 89). Yine Romanya'da bulunan Dacia antik kentine Mısırlı tüccarlar, askerler ve yöneticiler tarafından getirildiği belirlenen Mısır kökenli eserler, konuyla ilişkili bir başka örnektir (Cristea 2016: 37-49).

106 Mısır'a ait buluntular Smyrna, Miletos, Ephesos, Knidos, Erythrai, Pedasa, Kamiros, Ialysos, Lindos, Khios ve Samos'da tespit edilmiştir.

107 Capriotti Vittozzi 1999: 28; Loeben 2020: 27.

108 Mısır'da Sai'deki (Saite / Sais) kalıntıları, bu konuda en çok buluntunun tespit edildiği mezar alanlarıdır. Buradaki mezarlardan çok sayıda amuletler ele geçmiştir. Ölümden sonraki hayatın varlığına inandıkları için ölen kişiler amuletleriyle birlikte gömülmüşlerdir. Bu manevi nesnelere kendilerini koruduklarına olan inançlarının sonraki yaşamda da etkili olduğunu düşünmüşlerdir (Dunham 1930: 117-123).

olarak tasarlanmıştır.

Burdur Müzesi amuletin Anadolu'da şimdiye dek yürütülen arkeolojik kazı çalışmaları ve yüzey araştırmaları ile müzeler ve eski eser koleksiyonlarında, benzerine henüz rastlanılmayan ilginç ve nadir bir arkeolojik buluntu olması, önemli bir durumdur.¹⁰⁹ Ancak, daha önceki anlatımımızda da belirtildiği üzere amuletin resmi arkeolojik kazı buluntusu olmaması veya kazı kontekstinden gelmemesi durumu, tarihleme konusunda sorun teşkil etmiştir. Bu sorun, kontekst buluntu olmayan küçük buluntularda genel bir sorun olarak karşımıza çıkar. Dolayısıyla amuletin tarihsel bağlamını oluşturmak için Mısır kökenli benzer ve ilişkili eserler ile analogik karşılaştırmaları yapılmıştır. Bu aşamada amuletin stilistik özellikleri üzerine odaklanılmıştır. Apotropoik ve grotesk amacıyla zoomorphik özellikleri ön planda tutularak tasarlanmış Bes figürlerine göre Burdur Müzesi amuletin antropomorphik özelliklerinin kayda değer ve farklı bir nitelikte olması, en ayırt edici özellikleri arasında gösterilebilir.

Mısır tanrılarından olan Bes'in cüce yapısı, başındaki tüylü taç, sakallı yüzü, ağızdan fırlamış dili, genital organı (fallus), göbeği ve çömelme pozisyonu veya hareketi genel itibariyle tanrının ikonografik özelliklerini oluşturur. Bu açıdan Burdur Müzesi amuletin başındaki eksik taç kısmı hariç, Bes'in tüm özellikleriyle benzerlik oluşturduğu görülmektedir. Ancak antropomorphik görünümüyle Burdur Müzesi amuleti Mısır'da kısmen Geç Hanedanlık Dönemi (MÖ 672-332) ve özellikle tarihsel olarak öncesinde üretilmiş Bes örneklerinden farklı tasarlanmıştır. Bu döneme kadar üretilen Bes figürleri, grotesk ve apotropoik bir görünüme sahip olmaları için ve hatta korkunç bir canavar izlenimi yaratmaları için figürlerin baş kısmı maymun ve daha çok aslan gibi zoomorphik varlıkların özellikleriyle abartılı bir sitilde işlenerek oluşturulmuştur.¹¹⁰ Hırçın ve canavar tiplerleriyle tasarlanması amacıyla yüzlerinin yuvarlak olması, gözlerinin büyük yapılması, dilinin ağızdan fırlamış şekli

ve aslan yelesi gibi oluşturulan sakalların lüle ve sırma biçimli yapılarak uçlarının spiral şeklinde düzenlenmesi özellikleri dikkat çekicidir.¹¹¹ Bu tipteki temel amaç kötü ruhları ve varlıkları uzaklaştırmaktır. Bes'in bu tasarımıdaki genel fizyonomi ve ikonografi özellikleri, sade ve basit bir işçilikle Burdur Müzesi amulette de tespit edilmiştir. Görüldüğü kadarıyla Burdur Müzesi amuletin kulakları oldukça tahriptir, ancak şakakların hemen arkasındaki kulak yeri olarak bilinen boşluklarda saçların yarım daire biçimli küçük ölçekli alanlar oluşturarak enseye geçiş yapması, olasılıkla kulakların küçük ve yuvarlak forma sahip olmasının bir işaretidir. Bu yönüyle kafanın yapısal durumuna göre kulaklar, küçük tasarlanmıştır. Sakalı ise gür, kabarık ve sert bir sitilde işlenmiştir. Sakalda dikey yivler oluşturularak derinlik verilmiştir, ancak yivlerin arası patina kalıntısıyla dolmuştur. Klasik tanımıyla Bes'in ikonografisinde bulunan uzun saç ve sakal veya aslan yelesi gibi tüyler ile küçük kulakların, bir aslanın görünümüyle ilişkilendirildiği ve bu özelliklerinde Bes'in grotesk görünümünü oluşturduğu belirtilmiştir.¹¹² Bu bağlamda Burdur Müzesi amuletin Bes'e ait özellikleri tam olarak karşıladığı, ancak görünüm itibariyle aslandan veya maymundan ziyade daha çok insani özelliklere yakın realist bir görünüme sahip olduğu belirlenmiştir (Fig. 3). Burdur Müzesi amulet gibi saç ve sakal tasarımı yönüyle antropomorphik özellikleri ön planda tutulmuş Bes figürleri de yer almaktadır. Ephesos'tan MÖ 8.-7. yy'lara ait fayans Bes,¹¹³ Ny Carlsberg Glyptotek Müzesi'nden (Copenhagen) MÖ 664-332 yıllarına ait iki bronz Bes,¹¹⁴ Mısır'dan MÖ 3. yy'a ait bronz Bes,¹¹⁵ Amsterdam'da Allard Pierson Müzesi'nden Hellenistik Dönem'e ait iki bronz Bes,¹¹⁶ Delos'dan terracotta Bes-Silenos¹¹⁷ ve omuzunda bir kap taşıyan Hellenistik-Roma

109 Burdur Müzesi teşhirinde Mısır kökenli ve faynstan yapılmış Harpokrates (Soslu 2023: 517-529), Herme ve Priapus figürleri de bulunmaktadır.

110 Blanchard 1909: 10, Pl. VIII, 26, Pl. IX, 29-31, 33, Pl. X, 40-42; Dasen 1988: 264-265; Hart 2005, 49-50; Kozma 2005: 303-304, fig. 1; 2019: 5, fig. 13; Cristea 2016: 37-57, 2a-b, 3a; Akarsu 2017: 136, Res. 8; Engle 2020: 63, fig. 5; Loeben 2020: 16-41, Abb. 2-46; van Oppen 2020: 1-27, Figs. 1-2, 7, 10, 16, 24-25.

111 Dasen 1988: 264-265; Kozma 2019: 5, fig. 13; Cristea 2016: 44, Pl. 5; Akarsu 2017: 136, Res. 8; Loeben 2020: 16-41, Abb. 2-46 (aslan tipli Bes figürleri için bkz.); van Oppen 2020: 1-27, Figs. 1-2, 7, 10, 16, 24-25.

112 Romano 1980: 39-56; Dasen 1988: 265; Oppen 2020: 1-27.

113 Hölb 2007: 452-453, Taf. 56, 2.

114 Bagh ve Manniche 2021, 108, AEIN 223, 226.

115 van Oppen 2020: 7-8, fig. 8.

116 Dasen 1988: 274, Pl. 6a-b.

117 Barrett 2011: 582.

İmparatorluk Dönemi'ne ait Bes¹¹⁸ akondroplazik figürler olup, fizyonomi özellikleri de oldukça insani, yani gerçekçi bir anlayışla verilmeye çalışılmıştır (Fig. 6).¹¹⁹ Buradaki eserler ele alındığında, azda olsa şeytani ve ürkütücü tasvirlerden uzaklaşılarak normal bir insanda görülmesi veya bir insanın muhtemel davranışı olarak yorumladığımız özellikler ile inanılan tanrının manevi objesinin tasarlandığı ve realizme bağlı kalınarak sanatsal sofistik unsurların kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu özellik, Burdur Müzesi amuletin en belirgin özelliği olan antropomorfik özelliğini yansıtmaktadır. Bununla birlikte tabiatı gereği Burdur Müzesi amulette de azda olsa şeytani veya iblise ait özellikler gösterilmeye çalışılmıştır. Hatta amulete cepheden bakıldığında, kol altı ve bacak arasındaki boşlukların şeytani veya iblis bir varlığı ortaya çıkardığı görülür; kolların altındaki boşlukların bir çift gözü ve her iki bacak arasındaki boşluğunda açık bir ağız çağrıştırdığı tespit edilmiştir (Fig. 4). Bu durum, amuletin kalıp yapım tekniği üretiminden, yani kalıptan kaynaklanıyor olsa da tabii özelliğinin de bir işareti olarak algılanabilir.

Burdur Müzesi amuletin çömelleme pozisyonunu alarak ellerini dizlerinin üzerine yerleştirmesiyle oluşturduğu "akimbo" duruşu, yani bir olaya odaklanma, bekleyiş ve hazır oluş hali de antropomorfik bir özellik olarak ele alınmıştır. Bu homojen tasvir, yani vücut hareketi ve odaklanma halinin bir bütünlük oluşturur biçimde verilmesi, amuletin kötü ruhları ve varlıkları uzaklaştırmak için gösterdiği ciddiyetle ve koruyuculuk vasfıyla yakından ilişkilidir. Ayrıca Mısır heykellerinde görülen frontal duruş, çömelleme veya oturma ve diz çökme pozisyonları da Burdur Müzesi amulet gibi fayans figürlerde çokça karşılaştığımız bir özelliktir.¹²⁰ Burdur Müzesi amuletin duruşuyla benzerlik oluşturabilecek çok sayıda Bes figürleri yer almaktadır. Ancak bu figürlerin zoomorfik yanı sıra şeytani özelliklerinin ön planda tutularak fizyonomilerinin

abartılı bir şekilde işlenmesi¹²¹ Burdur Müzesi amulettten oldukça farklı olduklarını göstermiştir. Buna göre Adana Karatepe'de, bazalttan yapılmış omuzlarında maymun taşıyan ve ellerinde yılan tutan Bes kabartması, hayvansı ve iblis tasvirini oluşturan özellikleri ile karşımıza çıkmaktadır.¹²² Alacahöyük kazılarında ortaya çıkarılan kemikten yapılmış Bes figürü de aslan başlı olup, fizyonomisi oldukça abartılı olarak yapılmıştır.¹²³ Metropolitan Müzesi'nden Orta Krallık Dönemi'ne ait fayans Bes figürü¹²⁴ de Karatepe ve Alacahöyük örnekleriyle benzerlik gösterir. W. M. F. Petrie'nin 1914 yılı basımlı "Amulets" adlı eserinin katalog bölümündeki Bes figürleri¹²⁵ ve Arkaik Dönem'e ait başında taç bulunan Bes figürleri,¹²⁶ zoomorfik özellikleri ile ön plandadır. Editörlüğünü T. Bagh ve L. Manniche'nin yaptıkları 2021 yılı basımlı "BES, Demon God Protector of Egypt" adlı kitabın katalog bölümünde, Ny Carlsberg Glyptotek Müzesi (Copenhagen), Agyptishes Müzesi (Georg Steindorff -der Universität Leipzig), August Kestner Müzesi (Hannover), Roemer ve Pelizaeus Müzesi (Hildesheim) ve Aberdeen Üniversitesi'nden çoğunluğunu Bes figürlerin oluşturduğu eserlere yer verilmiştir. Buradaki eserlerin zoomorfik özellikte yapıldığı ve bu yönüyle Burdur Müzesi amulettten farklı şekilde tasarlandığı belirlenmiştir. Sözü edilen örnekler, tarihsel olarak ta Burdur Müzesi amuletin sonraki bir tarihte yapıldığına işaret etmektedir (Fig. 5).

Peki, Burdur Müzesi amulettteki bu farklılığın sebepleri nelerdir? veya hangi gelişmeler bu durumu etkilemiş olabilir? şeklindeki sorular ile konuya bir bakış açısı sunmak mümkündür. Bu konuyla ilişkili olarak akültürasyon ve ticari aktivasyon ile taşınabilir malların üretildikleri üretim atölyelerinin yeri ve ürünlerin veya malların çeşidi / türü, sanatsal özellikleri yanı sıra siyasi ve sosyo-iktisadi gelişmelere bakmak

118 Bagh ve Manniche 2021, 118, MusAK 1925.209.

119 Bu eserlerde kendi arasında zoomorfik ve antropomorfik özellikleri bakımından tartışılmaya uygundur. Ancak amacımız bu eserleri, Burdur Müzesi amuletine stilistik açıdan örnek göstermek olduğu için eserlerin birbiri arasındaki ve Burdur Müzesi amuletiyle olan farklılıklarından ziyade ortak özelliklerinden ötürü konu dahilinde örnek olarak kullandıklarını belirtmek isteriz.

120 Bothmer 1960: 35.

121 Dasen 1988: 264-265, Pl. 3b; Loeben 2020: 34-35, Abb. 38, 40-42, Abb. 45 (yazara ait eserin 45-77 numaralı sayfalarda bulunan konuyla ilişkili Bes figürleri); 2021: 79-81; Bagh 2021: 12.

122 Çambel 1949: 25 vd. Lev. XV. Res. 15.

123 Koşay 1938: 31, AL/a. 88.

124 El-Kilany 2017: 7, fig. 6.

125 Petrie 1914: 40-41, Pl. XXXIII, 188u, XXXIV.

126 Blanchard 1909: 10, Pl. VIII, 26; Loeben 2020: 34, Abb. 38.

gerekmektedir. Tarihsel olarak Bes'in ikonografik imajının Mısır'da Orta Krallık Dönemi'nden (MÖ 2050-1782) Ptolemaios-Roma İmparatorluk Dönemi'ne (MÖ 332-30) kadar hemen hemen aynı kaldığı bilinmektedir.¹²⁷ Ancak bazı fizyonomi ve yapısal değişikliklerin atölyeden, atölyedeki materyalden, materyalin kullanımından, ustanın işçiliğinden, üretim aşamasında kullanılan sofistike teknikten, sanat özelliklerinden, hedef pazardan veya alıcıdan ve teolojik inançlardan kaynaklı olduğu, Alexandria, Naukratis, Rhodos ve Delos gibi atölyelerden çıkarılan ürünlerin genel itibarıyla Mısır kökenli ürünlerin taklidi olarak yapıldığı ve bu sebeple bazı eserlerin Mısır eserlerine kıyasla özensiz işçiliğe ve yerel özelliklere sahip olduğu, Grek veya Mısırlı ustaların işçiliği ve daha çok kolye, amulet ve tılsım gibi küçük ve taşınabilir objelerin üretilmeye başlanmasıyla bu farklılıkların oluştuğu söylenebilir. Konuyla ilişkili olarak V. Dasen'de Bes figürlerin kötü ve ruhsal varlıklara sert mesajlar vermek için özellikle kaslı ve enerjik yapıldığından ve bu uygulamalar sırasında figürlerin kişiselleştirilerek köken, atölye ve sanat özelliklerinin sofistike bir etkiyle oluşturulduğundan bahsetmiştir.¹²⁸ Bu durumun oluşmasında ise siyasi, askeri ve sosyo-iktisadi olaylar önemli ölçüde etkili olmuştur. Örneğin seramikte Orientalizan ve heykeltıraşlıkta Dedalik¹²⁹ üslup ile üretilen eserlerde, Grek toplumların Mısır ile kurdukları ilişkilerin etkili olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte sfenks, griphon gibi yaratıklar, kore ve kouros tipli frontal duruş sahibi heykeller, kutsal yollar, kehanet merkezleri gibi Doğu kökenli verilerin varlığı, temelde toplumlar arasındaki ilişkilerin bir yansımasıdır.¹³⁰ Bu konuda Mısır kralı I. Psammetikhos zamanında Grek tüccarların Mısır'daki faaliyetleri, İonialıların ve Kariyalıların krala askeri alanda verdikleri destekten ötürü kralın kendilerine toprak sunarak kurulmasını sağladığı Naukratis kolonisi¹³¹ ve koloni aracılığıyla başlatılan ilişkilerin II. Psammetikhos (MÖ 595-589), Apries (MÖ 589-570) ve Amasis (570-526) gibi Mısır kralları tarafından da sürdürülmesi konjonktürü,¹³² toplum-

lar arasında meydana gelen ticari, sosyo-kültürel ve teolojik gelişmeleri etkilemiştir. Daha sonra İskender'in Mısır politikasıyla başlayan ve generali Ptolemaios'un Mısır'ı kontrolüne almasıyla oluşturulan Hellen ve Mısır tarzı ortak bir sosyo-kültürel yaşam ve bu yaşamın sunduğu orientalist eserler, Ptolemaios Krallığı'nın Roma'nın hakimiyetine girmesinden sonrada üretilerek bir safhaya kadar sürdürülmüştür. Anlaşıyor ki, toplumlar arasındaki siyasi, askeri, sosyo-kültürel ve teolojik ilişkiler konumuz açısından hem ticareti ve üretimi hem de üretilen malların nitelik ve nicelik durumunu etkileyerek bazı eserlerin lokal veya yerel özellikler kazanmalarını sağlamıştır. Ayrıca Anadolu'da Mısır olarak tanımladığımız fayans eserlerin çoğunluğu Mısır taklidi eserler olup, Syria, Fenike, Rhodos ve Grek ustaların işçiliklerinin bir ürünüdür.¹³³ Çünkü önceki anlatımda da belirtildiği gibi Mısır ile Anadolu, Yunanistan ve Akdeniz merkezli göçlerin, bu konudaki akültürasyonun ve sosyo-kültür yapıya ait unsurların yaygınlaşarak artmasında etkili olduğu açıktır.

Mısır tanrılarının ve kült / ilahi eserlerinin Grek ve Roma kültürlerine nüfuz etmeleri sürecinde, bazı değişimlerin ve dönüşümlerin yaşandığı görülmüştür. Bu türevdeki objelerin ikonografilerini oluşturan atribülerin veya sembollerin yavaş yavaş kaybolduğu ve bedenlerin realist bir şekilde yapılmaya çalışıldığı belirlenmiştir. Ayrıca herhangi bir kavramın aktarılması gibi, bir kültürün dini özelliklerinin yayılması da potansiyel din değiştirenlere veya inananlara güçlü bir şekilde bağlıdır. Tüccarlar, paralı askerler, savaşçılar, memurlar, öğretmenler, öğrenciler ve kişisel bağlantıları olan kişiler Mısır'da kaldıkları süre boyunca tanrılarla karşılaştı ve bazen onlara tapındılar. Tabii olarak bu insanlar evlerine veya yurtlarına döndüklerinde bunu bir şekilde devam ettirmek istediler. Belki de toplumlarını bu konuda etkileyeceklerdi. Bu, aynı zamanda teolojik yayılmanın önemli bir göstergesidir.¹³⁴ Üstelik bu yayılmada amulet gibi taşınabilir eserlerin dolaşımı çok daha kolaydır ve bu sebeple onlara beklenmedik yerlerde rastlamamız muhtemel bir durumdur. Bu yayılımda öne çıkan nesnelere hem zihinsel hem de fiziksel olarak bazı değişikliklere uğrayarak kullanılmaktadır. Örneğin Mısır'dan getirilen ilahi bir nesne, inanan kişinin

127 Cristea 2016: 38.

128 Dasen 1988: 274.

129 Boardman 2013: 14-18.

130 Boardman 2005: 48-75; Sowerby 2012: 187-189.

131 Boardman 2006: 525-526.

132 Cook 1937: 230.

133 Özkan 2007: 77-116.

134 Schachter 1992: 242.

yerel tanrılarıyla eş tutuluyor ve eser işlenirken tanrılarına benzetilmesine dikkat ediliyordu; yani doğrudan bir kullanım tercih edilmiyordu. Ancak bu nesnelerin menşeinin ve ikonografisinin korunmasına da dikkat edildiğini görmekteyiz. Bu bağlamda Harpokrates'in Eros ile kısmi asimilasyonu önemli bir örnektir. Nilotik tanrılar örneğin Pisidia'ya vardıklarında bunu kendi ülkelerinin saf haliyle yapmamışlardır. Hem imgelerinde hem de ayinlerinin biçiminde az ya da çok Helenik filtrenin etkilerine maruz kalmışlardır. Çünkü 'Yunan zihniyeti', yalnızca temsilleri değil aynı şekilde karakterleri açısından da bir dereceye kadar Helenizasyon veya yorumlanma olmadan hiçbir yabancı tanrının benimsenmesine izin vermemiştir.¹³⁵ Pisidia'da keşfedilen ibadetlerinin maddi tezahürlerinde yer alan tanrıların tasvirleri bu Helenleşmeye tanıklık etmektedir. Hepsisi güçlü Grek etkisi altında kurulmuş tipler olarak tanımlanmaktadır; Sarapis ve Hades / Pluto'ya çok benzeyen ikonografi, Harpokrates tarafından benimsenen Eros'un kanatları ve yapraklarından çelenk ve İsis'in Helenik kıyafeti. Mısır tanrıları böylece Helen resmi diline tercüme edilmiştir, ancak kökenlerine dair bazı anlatsal nitelikler korunmaya çalışılmıştır. Ayrıca zengin Mısır pantheonundan yalnızca bir avuç tanrı Mısır dışına yayılmış ve Pisidia'da benimsenmiştir; Sarapis, İsis ve Harpokrates. Bu grup, İskender'in gelişiyle Mısır'da en popüler olan tanrılar grubu olup, öncelikle Yunan dini zihniyetine hitap eden tanrıları içermektedir.¹³⁶ İsis ve Harpokrates ilişkisi, Horus ve Harpokrates ilişkisi ve Harpokrates ile Herakles, Apollon ve Eros ilişkisi, bu durumun en önemli bilindikleridir. Bu gibi ikonografik dönüşümlerin bir özelliği de Grek ve Roma pantheonunun benzer tanrılarını görünüm veya işlev olarak Mısır tanrılarıyla eşleştirmek ve çağrışımlarını gerçekleştirmek inancı olsa gerek. Bu aşamada İsis ile bağlantılı Aphrodithe, Demeter, Tyche ve Fortuna, Harpokrates ile Herakles, Herkül ve Dionysos ilişkisi, Horus ve Harpokrates ilişkisi ve Serapis ile Helios ve Jüpiter eşleştirmesi de örnek verilebilir.¹³⁷

Bu yönüyle Burdur Müzesi amuletinde Dionysos maiyeti bir tanrı olan Silenos ve Bes karışımı bir

manevi / ilahi obje olduğu düşünülebilir. Çünkü her iki tanrının da ikonografik açıdan zoomorphik ve daha çok antropomorphik ortak özellikleri bulunmaktadır. Keza her ikisi de ritüel olarak itifal ve eğlenceli (müzik, dans ve şarap) bir karaktere sahip olup, sakallı, kel kafalı, göbekli, kolları güçlü, hokka burunlu, açık ve geniş alınlı, olgun özelliklere sahiptir. Bununla birlikte Silenos'un Bes'e göre çok daha fazla antropomorphik özellikler taşıdığı ve bu şekilde tasvir edildiği görülmektedir. Konunun uzmanlarından S. Cristea'da Bes ve Silenos birleşimini tanrıların ortak özelliklerinden ötürü kusursuz bir teolojik yaklaşım olarak değerlendirerek bu gelişmelerin ilk başlarda Akdeniz coğrafyasında meydana geldiğini ve daha sonra Roma hakimiyetindeki toplumlara ulaştığını belirtmiştir.¹³⁸ Silenos ve Bes arasındaki güçlü ilişki, Delos ve Locri kazılarında ortaya çıkarılmış eserler ile çok önceden fark edilmiştir. Delos'taki konutlarda, mezarlarda ve yerleşimlerde Mısırlılaştırılmış pek çok buluntuyla karşılaşmıştır. Bunların arasında Bes-Silenos olarak bağdaştırılmış tanrı imgesiyle ve ikonografik özellikleriyle süslenmiş, Hellenistik ve Roma İmparatorluk dönemlerine ait bazı terrakotta buluntular ve antropomorphik kaplar ortaya çıkmıştır.¹³⁹ Aynı şekilde Delos'ta, Mısırlı olmayan tanrıların kutsal alanında Mısır kökenli heykelciklerin bulunması, Serapis gibi Mısır tanrılarının yerel tanrılar ile uyumluluğunu göstermesi bakımından önemli bir teolojik veya kültürel gelişmedir.¹⁴⁰ Locri'den ise Bes-Silenos ilişkisini gösteren MÖ 4. yy'a ait akondroplazik çüce tipli kalıp ile MÖ 4. ve 3. yy'lara ait bir şömine veya fırında kullanıldığı belirlenen destek ayak tespit edilmiştir.¹⁴¹ Bunlar Hellenistik Dönem'den itibaren Mısır inancının önemli bir aşamada olduğu ve ilişkili kültlerin yaygın olarak kullanıldığı bilgisini vermiştir. MS 1. ve 2. yy'lara ait bir mobilyanın dekorasyonu (bir kanepenin bronz ayağı) da aynı şekilde Bes-Silenos birleşimi bir temsil ile tasarlanmıştır.¹⁴² MÖ 1. ve MS 4. yy'lara ait terracottadan üretilmiş omuzunda testi taşıyan Bes-Silenos da bir başka önemli arkeolojik

138 Cristea 2016: 44.

139 Barrett 2011: 278-279, 582-583 (fig. D77. B584), 596-597; Cristea 2016: 42, Pl. 3b.

140 Cristea 2016: 42.

141 Capriotti Vittozzi 2011: 121, fig.14.

142 Cristea 2016: 44-45, Pl. 8.

135 Vidman 1981: 124-125; Mellor 1992: 395; Turcan 1996: 5-7.

136 Talloen 2015: 198.

137 Cristea 2016: 42; 2021, 92; Arslan vd. 2020: 459-462.

buluntudur¹⁴³ (Fig. 6). Bu buluntuların çoğu, geleneksel Grek eserleri üretmiş yerel atölyelerden ele geçmiştir.¹⁴⁴ Bu bakımdan Mısır ve Grek temalı kült / ilahi nesnelerin üretildiği atölyelerde, Bes-Silenos gibi her iki kültürün karışımı olan tanrılara ait nesnelerin üretilmesi de olası bir gelişmedir.¹⁴⁵

Sonuç olarak Burdur Müzesi amuleti Anadolu'da şimdiye dek tespit edilmiş Mısır'a ait buluntulardan oldukça farklı olup, Mısır konulu teolojik çalışmalara katkı sağlayan ünik bir buluntudur. Koruyuculuk vasfıyla ruhsal varlıklara ve kötü olaylara karşı manevi bir silah olarak kullanılmıştır. Tarihsel olarak tanrıya ait buluntular, özellikle Ptolemaios-Roma İmparatorluk Dönemi'nde taşınabilir amulet tasarımı şekliyle yaygınlık kazanmıştır. Küçük ve taşınabilir olması, Mısır ve Akdeniz üzerinden farklı coğrafyalara ulaşmasını mümkün kılmıştır. Bölgedeki Mısır kültürüne ait çok sayıdaki teolojik içerikli buluntularda bu durumun güçlü bir açıklayıcısı olarak görülmelidir. Bu ilişkilerin antikçağda, Hellenistik-Roma İmparatorluk Dönemi'nde hız kazanarak çok daha gelişkin ilişkilerin oluşmasına vesile olduğu bilinen bir gerçektir. Bu sebeple Burdur Müzesi amuletinde aynı döneme ait bir obje olması beklenmektedir. Sözü edilen tarihsel süreç, amuletin antropomorphik özellikleriyle de teyit edilmiştir. Çünkü Ptolemaios Dönemi'nden itibaren Bes figürlerin antropomorphik özelliklerinin ön planda tutularak üretimlerinin yapıldığı belirlenmiştir. Bu özellikler aynı zamanda amuletin Bes-Silenos birleşimi bir tanrı olması olayını da güçlendirmiştir. Geç Hanedanlık Dönemi'nde (MÖ 672-332) ve öncesinde üretilmiş Bes örnekleri ise grotesk görünüm yaratmaları için baş kısmı maymun ve daha çok aslan şeklinde korkunç bir canavar tiplmesiyle abartılı yapılarak zoomorphik özellikleriyle ön planda tutulmaya çalışılmıştır.

143 Bagh ve Manniche 2021: 118, MusAK 1925.209.

144 Barrett 2011: 323-324.

145 MÖ 7. yy'ın 2. yarısında, Mısır'ın sosyo-kültürü ve sanatının güçlü etkileri altında işlenmeye başlayan Yunan fayans endüstrisinin üretimleri Ege, Akdeniz ve Karadeniz'e dağılmıştır. Arkaik Yunan fayans üretimlerinin önemli bir bölümü Naukratis'tir. Bunlar kalıp üretimidirler ve taşınabilir olmalarından dolayı dağılımları da kolaydır. Ayrıca işçilik, hamur ve stilistik özellikleri, Rhodos ve Memphis'te de üretilmiş olduklarını akla getirmektedir (Webb 1978: 5-6; 2016: 4, 30; Bulut 2018: 119-143).

Bes figürlerin bu kadar korkunç yaratıklar şeklinde tasarlanmasının ana sebeplerinin başında insanlara kötülük yapan ve rahatsızlık veren metafizik varlıklara karşı sert mesajlar verme isteği ve amacı gelmektedir. Bu minvalde figürlerin fizyonomileri de kötülüğü ortadan kaldırmak ve mücadele etmek için aynı yeterlilikte abartılı ve korkunç tiplemelere dönüştürülmüştür.

Teşekkür

Eser, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne bağlı Burdur Müze Müdürlüğü'nün izniyle makalenin yazarları tarafından incelenmiştir. Eseri incelemize verdikleri izinden dolayı Burdur Müze Müdürü Sn. Murat Kaleağasıoğlu'na teşekkür ederiz. Çalışmanın teknik araştırması ve incelenmesi müzenin laboratuvarında yapılmıştır. Buradaki çalışmalara katkı sunan Arkeolog Uğur Biçer ve Doktorant Mustafa Çidem'e teşekkür ederiz. Çalışma konusunda bilgilerini ve kaynaklarını paylaşarak desteklerini esirgemeyen Dr. Stefana Cristea'ya (Romanya, Banat Timişoara Ulusal Müzesi, Arkeoloji Bölümü) müteşekkirimiz.

Kaynakça

Antik Kaynaklar

- ARISTO Parts of Animals. Movement of Animals. Progression of Animals. (Çev. A. L. Peck, E. S. Forster), Cambridge, 1937.
- HERODOTOS *Historiae*, Herodotos Tarihi. (Çev. Furkan Akderin), İstanbul, 2007.
- LONGINUS *On the Sublime*. (Çev. D. Russell), Oxford, 1964.
- SENECA *Declamations*. (Çev. M. Winterbottom), Cambridge, 1999.

Modern Literatür

- AKARSU 2017: R. Akarsu, "Erken Dönemlerde Anadolu'da Ele Geçen Fildişi Eserler Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 38, 131-150.
- ANDREWS 1994: C. Andrews, *Amulets of Ancient Egypt*, London: British Museum Press.
- ARCA vd. 2011: E. A. Arca, N. Gökalp, N. T. Önen, "Pamphylia Bölgesi'nin Mısır ve Kıbrıs ile Olan İlişkileri", *OLBA XIX*, 287-316.
- ARNDT vd. 2003: A. Arndt, W. V. Neer, B. Hellemans, J. Robben, F. Volckaert, M. Waelkens, "Roman trade relationships at Sagalassos (Turkey) Elucidated by Ancient DNA of Fish Remains", *Journal of Archaeological Science*, 30, 1095-1105.

- ARSLAN vd. 2020: M. Arslan, Y. Yeğın, "Türkiye Müzelerinden (İzmir-Marmaris) İki Harpokrates Figürü", *Anadolu/Anatolia*, 46, 455-467.
- ATALAY 1987: E. Atalay, "Ephesos'ta Mısır Kültü ve Mısır Heykelcikleri", I. *Anadolu Demir Çağları Sempozyumu*, 116-122.
- VON AULOCK 1977: H. von Aulock, *Münzen und Städte Pisidiens I*, Tübingen.
- VON AULOCK 1979: H. von Aulock, *Münzen und Städte Pisidiens II*, Tübingen.
- BAGH 2021: T. Bagh, "Bes. Demon God Protector of Egypt", In: T. Bagh, L. Manniche (Eds.), *BES Demon God Protector of Egypt*, Kopenhag, 9-16.
- BALLET 2012: P. Ballet, "Bes et Beset", N. Bel, C. Giroire, M. Rutschowskaya, P. Gatier (Eds.) In: *L'Orient Romain et Byzantin au Louvre*, Paris, 290-293.
- BALLOD 1913: F. Ballod, *Prolegomena zur Geschichte der Zwerghaften Götter in Ägypten*, Munich.
- BARRETT 2011: C. E. Barrett, *Egyptianizing Figurines from Delos. A Study in Hellenistic Religion*, Leiden/Boston.
- BEAN 1960: G. E. Bean, "Notes and Inscriptions from Pisidia", *Anatolian Studies* X, 43-82.
- BELLINI 2006: C. Bellini, "Dwarfism in the Ancient Mediterranean World", *American Journal of Medical Genetics Part A* 140 A, 1988-1989.
- BLANCHARD 1909: R. H. Blanchard, *Handbook of Egyptian Gods and Mumy Amulets*, New York.
- BOARDMAN 2005: J. Boardman, YUNAN SANATI, İstanbul.
- BOARDMAN 2006: J. Boardman, "Egypt", In: G. R. Tsetskhladze (Eds.), *Mnemosyne Supplements* 193, Vol I, Leiden, 507-534.
- BOARDMAN 2013: J. Boardman, Yunan Heykeli: Arkaik Dönem, İstanbul.
- BOSSE-GRIFFITHS 1977: K. Bosse-Griffiths, "A Beset Amulet from the Amarna Period", *The Journal of Egyptian Archaeology* 63, 98-106.
- BOTHMER 1960: B. V. Bothmer, *Egyptian Sculpture of The Late Period, 700 B.C. to A.D. 100*, New York.
- BRIANT 2002: P. Briant, *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*, Eisenbrauns.
- BRICAULT vd. 2008: L. Bricault, R. Ashton, *Sylloge Nummorum religionis Isiacae et Sarapiacae* 38, Paris.
- BUDDE 2008: D. Budde, "Kommt und seht das Kind: Kindgötter im Festgeschehen der griechisch-römischen Geburtshäuser Ägyptens", D. Prechel (Ed.), *In Fest und Eid: Instrumente der Herrschaftssicherung im Alten Orient Würzburg*, 13-48.
- BUDGE 1961: E. A. W. Budge, *Amulets and Talismans*, New York.
- BUDGE 1978: E. A. W. Budge, *Amulets and Superstitions*, New York.
- BULUT 2018: H. Bulut, "Pedasa Athena Kutsal Alanı Arkaik Dönem Fayans Adak Sunuları", *TÜBA-AR*, 22, 119-143.
- CAPRIOTTI VITTOZZI 1999: G. Capriotti Vittozzi, *Oggetti, idee, culti egizi nelle Marche. Dalle tombe picene al tempio di Treia*, Tivol.
- CAPRIOTTI VITTOZZI 2011: G. Capriotti Vittozzi, "Giuseppina Capriotti Vittozzi, Elementi di tradizione egizia nella documentazione di Locri", *Rivista di Studi Fenici*, 36, 109-128.
- CAUSEY 2019: F. Causey, *Ancient Carved Ambers in the J. Paul Getty Museum*, Los Angeles.
- CAUVILLE 1990: S. Cauville, *Le Temple de Dendera*, Caire.
- CETORELLI SCHIVO 2003: G. Cetorelli Schivo, "I nani nelle società antiche", *Quaderni Friulani di Archeologia* 13, 168-172.
- CETORELLI SCHIVO 2004: G. Cetorelli Schivo, "I nani nel mito e nella storia", *Anthropos e patria* II, 25-37.
- COOK 1937: R. M. Cook, "Amasis and Greeks in Egypt", *JHS*, 57/2, 227-237.
- CRISTEA 2016: S. Cristea, "An image of the god Bes in Potaissa", *Aegyptus et Pannonia*, 5, 37-57.
- CRISTEA 2021: S. Cristea, "Gods of Egyptian Origin at Dierna (Orova, Romania): Methodology, Assemblage, Influences and Interpretations", Ş. Cristea, C. Timonc-E. C. De Sena (Ed.), *Africa, Egypt and the Danubian Provinces of the Roman Empire: Population, military and religious interactions (2nd -3rd centuries AD)*, 75-98.
- ÇAMBEL 1949: H. Çambel, "Karatepe Heykeltraşlık Eserleri Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Belleter* 13(49), 21-34.
- DASEN 1988: V. Dasen, "Dwarfism in Egypt and Classical Antiquity: Iconography and Medical History", *Medical History* 32, 253-276.
- DASEN 2013: V. Dasen, *Dwarfs in Ancient Egypt and Greece*, Oxford.
- DAVIS 1907: T. M. Davis, *The Tomb of Louisa and Touyou*, London.
- DIMITROVA vd. 2004: N. Dimitrova, K. Clinton, "Dedication of a Statue for the Egyptian God Tithoes", *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 148, 207-210.
- DREW-BEAR 2007: T. Drew-Bear, "Frigya ve Pisidia'da Hristiyanlar, Askerler ve Eğitim Görmüş Köylüler", *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 25-2, 261-268.
- DUNAND 1973: F. Dunand, *Le culte d'Isis dans le bassin oriental de la méditerranée I*, Brill.
- DUNHAM 1930: D. Dunham, "Amulets of the Late Period: Note on Some Recent Accessions to the Egyptian Department", *Bulletin of the Museum of Fine Arts*, 28/170, 117-123.

- EL-KILANY 2017: E. El-Kilany, "The Protective Role of Bes- image for Women and Children in Ancient Egypt", *Journal of Association of Arab Universities for Tourism and Hospitality* 14(2), 1-16.
- ENGELE 2020: K. Engele, "Skeletal Dysplasia: an Analysis of Dwarfism in Ancient Egyptian Culture", *Pathways* 1, 57-65.
- ERDAN vd. 2020: E. Erdan, G. T. Toprak, E. Sidal Gökdağ, "Doğum ve Koruyuculuk ile İlişkili Fibula-İğne Kullanımı", *TÜBA-AR*, 27, 129-150.
- FINK 2011: M. Fink, "Bes, Thoreris und Harpokrates: Alltagsreligion im Schatten der Tempel", D. von Recklinghausen, M. A. Stadler (Eds.), *In KultOrte: Mythen, Wissenschaft und Alltag in den Tempeln Agyptens Berlin*, 160-181.
- FRANKFURTER 1997: D. Frankfurter, "Ritual Expertise in Roman Egypt and the Problem of the Category 'Magician' ", P. Schafer, H. G. Kippenberg (Eds.), *Envisioning Magic*, Leiden, 115-136.
- GOUREVITCH 1963: M. Gourevitch, "Terres cuites hellenistiques d'inspiration medicale", *Presse med.*, 71/55, 2751-2752.
- HART 2005: G. Hart, *The Routledge Dictionary of Egyptian Gods and Goddesses*, London/New York.
- HAWAS 2000: Z. Hawas, *Valley of the Golden Mummies. The Temple of Bes*, New York.
- HAYES 1978: W. Hayes, "Egypt; Internal Affairs from Tuthmosis to the Death of Amenofis III", *CAH* 2/1, 313-416.
- HOFFMAN 2003: A. Hoffman, "Pergamon'daki Kızıl Avlu: Geleceğe Yönelik Perspektiflerle Ayrıntılı Bir Araştırma Tarihiçesi", *Anatolia* 25, 37-52.
- HORNUNG 2004: E. Hornung, *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*, İstanbul.
- HÖLBL 1985: G. Hölbl, "Aegyptica aus Vorhellenistischen Fundzusammenhangen im Bereich der Türkischen Mittelmeerküste", *FsHermann Vetters*, 38-42
- HÖLBL 1999: G. Hölbl, "Funde aus Milet VIII. Die Aegyptica vom Afroditetempel auf dem Zeytintepe", *Archeologischer Anzeiger* 3, 345-371.
- HÖLBL 2007: G. Hölbl, "Ionien und Agypten in Archaischer Zeit", J. Cobet, V. von Graeve, W. D. Niemeier, K. Zimmermann (Ed.), *Milesische Forschungen*, Mainz, 447-464.
- HÜRMÜZLÜ 2015: B. Hürmüzlü, "Pisidia Bölgesi'nde Seleukoslar Dönemi Yerleşim Politikaları", *Colloquium Anatolicum* 14, 160-179.
- IMHOOF-BLUMER 1902: F. Imhoof-Blumer, *Kleinasiatische Münzen II*, Wien.
- KLENGEL 2002: H. Klengel, *Hattuschili und Ramses, Hethiter Und Agypter-ihir langer Weg zum Frieden*, Mainz.
- KOŞAY 1938: H. Z. Koşay, *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Hafriyatı: 1936'daki Çalışmalara ve Keşiflere ait İlk Rapor*, Ankara.
- KOZMA 2005: C. Kozma, "Historical Review Dwarfism in Ancient Egypt", *American Journal of Medical Genetics*, 140A, 303-311.
- KOZMA 2006: C. Kozma, "Historical Review Dwarfism in Ancient Egypt", *American Journal of Medical Genetics*, Part A 146 A, 303-311.
- KOZMA 2008: C. Kozma, "Historical Review Skeletal Dysplasia in Ancient Egypt", *American Journal of Medical Genetics*, Part A 146 A, 3104-3112.
- KOZMA 2019: C. Kozma, "Bones and Art Narrate the History of Dwarfs in Ancient Egypt", *Annals Of Orthopaedics, Trauma And Rehabilitation*, 2/2, 131, 1-9.
- KOZMA vd. 2011: C. Kozma, A. M. S. El Din, R. A. El S. El Banna, W. A. El Samie Kandeel, R. Lachman, "The Ancient Egyptian Dwarfs of the Pyramids: The High Official and the Female Worker", *American Journal of Medical Genetics*, Part A 155, 1817-1824.
- KÖKER 2005: H. Köker, "Sikkeler Işığında Kremna Kenti Tanrıları", *I. Burdur Sempozyumu*, Burdur, 677-682.
- LOEBEN 2020: C. E. Loeben, *Aegyptiaca Kestneriana II. Bes*, Rahden/Westf.
- LOEBEN 2021: C. E. Loeben, "Taweret and Bes A demonic goddess and a divine demon?", T. Bagh, L. Manniche (Eds.), In: *BES Demon God Protector of Egypt*, Kopenhag, 73-82.
- LURKER 1993: M. Lurker, *An Illustrated Dictionary of The Gods and Symbols of Ancient Egypt*, London.
- MALAISE 2010: M. Malaise, "La gens isiaque de retour au pays", L. Bricault, M. J. Versluys (Eds.), *In Isis on the Nile*, Leiden, 1-6.
- MASSON 2018: A. Masson, "Scarabs, scaraboids and amulets", A. Villing, M. Bergeron, G. Bourogiannis, A. Johnston, F. Leclere, A. Masson, R. Thomas (Eds.), *Naukratis: Greeks in Egypt*, London: The British Museum Press, 1-96.
- MEEKS 1992: D. Meeks, "Le nom du dieu Bes et ses implications mythologiques", U. Luft (Ed.), In *The Intellectual Heritage of Egypt: Studies Presented to Laszlo Kakosy by Friends and Colleagues on the Occasion of his 60th Birthday*, Budapest, 423-436.
- MELLOR 1992: R. Mellor, "The local character of Roman imperial religion", *Athenaeum* 80, 385-400.
- MINOZZI vd. 2013: S. Minozzi, A. Lunardini, P. Catalano, D. Caramella, G. Fornaciari, "Dwarfism in Imperial Rome: A Case of Skeletal Evidence", *Journal of Clinical Research Bioethics* 4/3, 1-4.
- NOLLE 2007: J. Nolle, *Kleinasiatische Losorakel, Astragal und Alphabetchresmologien der hochkaiserzeitlichen Orakelrenaissance*, München.
- VAN OPPEN 2020: B. Van Oppen, "Lovely Ugly Bes! Animalistic Aspects in Ancient Egyptian Popular Religion", *Arts* 2/9, 1-27.

- ÖZKAN 2007: S. Özkan, "Ülkemizde Bulunmuş Eski Mısır Eserlerine Göre Anadolu-Mısır İlişkileri", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 12/1, 77-116.
- ÖZSAİT 1980: M. Özsait, *İlkçağ Tarihi'nde Pisidia*, İstanbul.
- ÖZSAİT vd. 2004: M. Özsait, G. Labarre, N. Özsait, "Les Reliefs Rupestres et les Inscriptions de Keçili-Yanıktaş (Pisidie)", *Anatolia Antiqua* 12, 61-82.
- PETRIE 1914: W. M. F. Petrie, *Amulets*, London: Constable&Company.
- PINCH 1994: G. Pinch, *Magic in ancient Egypt*, London.
- POTTIER 1906: E. Pottier, "Une clinique grecque au Ve siècle (Vase attique de la collection Peytel)", E. Piot (Ed.), *Monuments et memoires de la Fondation Paris*, 149-166.
- ROBERTS 1995: C. Roberts, *The Archaeology of Disease*, New York.
- ROBERTSON 1980: M. Robertson, "An unrecognized cup by the Kleophrades Painter?", K. Schefold-J. Pouilloux (Eds.), *Stele: Tomos eis Mnemen N. Kontoleonos Athens*, 125-129.
- ROMANO 1980: J. Romano, "The Origin of the Bes-Image", *Bulletin of the Egyptological Seminar* 2, 39-56.
- SAUNERON 1960: S. Sauneron, "Le nouveau sphinx composite du Brooklyn Museum et le role de dieu Toutou-Tithoes", *Journal of Near Eastern Studies* 19/4, 269-287.
- SCHACHTER 1992: A. Schachter, "Policy, cult, and the placing of Greek sanctuaries", A. Schachter (Ed.) *Le sanctuaire grec (Entretiens sur l'antiquité classique 37)*, Genève, 1-57.
- SINCAR 2018: N. Sincar, *Pisidia bölgesi Mısır Tanrıları ve Kült Alanları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- SOSLU 2023: S. Soslu, "A study of the Burdur Museum's Harpocrates figure: Iconography, Egyptian and Greco-Roman interaction and theological transformation", Y. Kılıç, R. Kuzuoğlu, S. Akkuş Mutlu, Ö. Kahya (Ed.), *Prof. Dr. Sebahattin Bayram Armağanı Eskiçağ Tarihi Yazıları*, İstanbul, 2023, 517-529.
- SOWERBY 2012: R. Sowerby, *Yunan Kültür Tarihi* (çev. Ö. U. Hoşafçı). İstanbul.
- STERRETT 1888: J. R. S. Sterrett, *An Epigraphical Journey in Asia Minor*, Boston.
- SULLIVAN 2001: R. Sullivan, "Deformity: A Modern Western Prejudice with Ancient Origins", *Royal College of Physicians of Edinburgh* 31, 262-266.
- ŞAHİN vd. 2018: D. Şahin, M. Şahin, "Roma Mizah Anlayışının Roma Dönemi Mozaiklerine Yansıması", *JMR* 11, 225-238.
- TAKACS 2002: G. Takacs, "The Origin of the Name Bes (bs)", H. Gyory (Ed.), In *Le Lotus Qui Sort de Terre: Melanges Offerts a Edith Varga*, Budapest, 455-458.
- TAKMER vd. 2008: B. Takmer, N. T. Önen, "Bati Pamphylia'da Antik Yol Araştırmaları: Via Sebaste'nin Perge-Klimaks Arası Güzergahında Yeni Bir Yol Kalıntısı", *ADALYA*, 11, 109-132.
- TALLOEN 2001: P. Talloen, "The Egyptian Connection, The Cult of Nilotic Deities at Sagalassos", *Ancient Society* 31, 289-327.
- TALLOEN 2015: P. Talloen, *Cult in Pisidia: Religious Practice in Southwestern Asia Minor from Alexander the Great to the Rise of Christianity*, Belgium.
- TOTTI 1988: M. Totti, "Der griechisch-agyptische Traumgott Apollon-Heliosharpokrates-Tithoes in zwei Gebetender griechischen magischen Papyri", *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 73, 287-296.
- TURCAN 1996: R. Turcan, *The Cults of the Roman Empire*, Oxford.
- VANTHUYNE 2013: B. Vanthuyne, "Amarna Factories, Workshops, Faience Moulds and Their Produce", B. Beck-Brandt, E. Czerny, F. Kammerzell, C. Köhler, L. E. Stager (Eds.), *Agypten und Levante/Egypt and the Levant*, Wien, 395-429.
- VIDMAN 1981: L. Vidman, "Isis und Sarapis", M.J. Vermaseren (Ed.) *Die orientalischen Religionen im Römerreich (EPRO 93)*, Leiden, 121-156.
- VOLOKHINE 2010: Y. Volokhine, "Quelques aspects de Bes dans les temples égyptiens de l'époque Greco-Romaine", L. Bricault, M. J. Versluys (Eds.), In *Isis on the Nile*, Leiden, 233-255.
- WEBB 1978: V. Webb, *Archaic Greek Faience, Miniature Scent Bottles and Related Objects from East Greece, 650-500 B.C.* Warminster.
- WEBB 2016: V. Webb, *Faience Material from the Samos Heraion Excavations (Samos Band 13)*, Berlin.

Makale Gönderim Tarihi: 20.04.2022

Makale Kabul Tarihi: 24.10.2022

SALİH SOSLU

Orcid ID: 0000-0003-2045-116X

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen
Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü.

Burdur/TÜRKİYE

ssoslu@mehmetakif.edu.tr

AYŞEGÜL SOSLU

Orcid ID: 0000-0002-1104-1145

Burdur/TÜRKİYE

atemel203a@gmail.com

Fig. 1. Bes amuleti, ön ve arka cepheden görünüm.

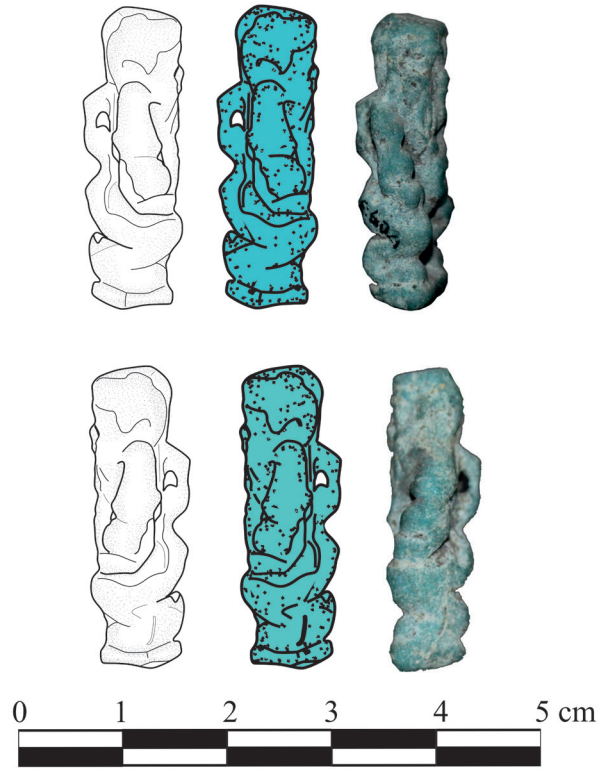

Fig. 2. Bes amuleti, sağ ve sol cepheden görünüm.

Fig. 3. Bes amuleti, antropomorphik görünüm.

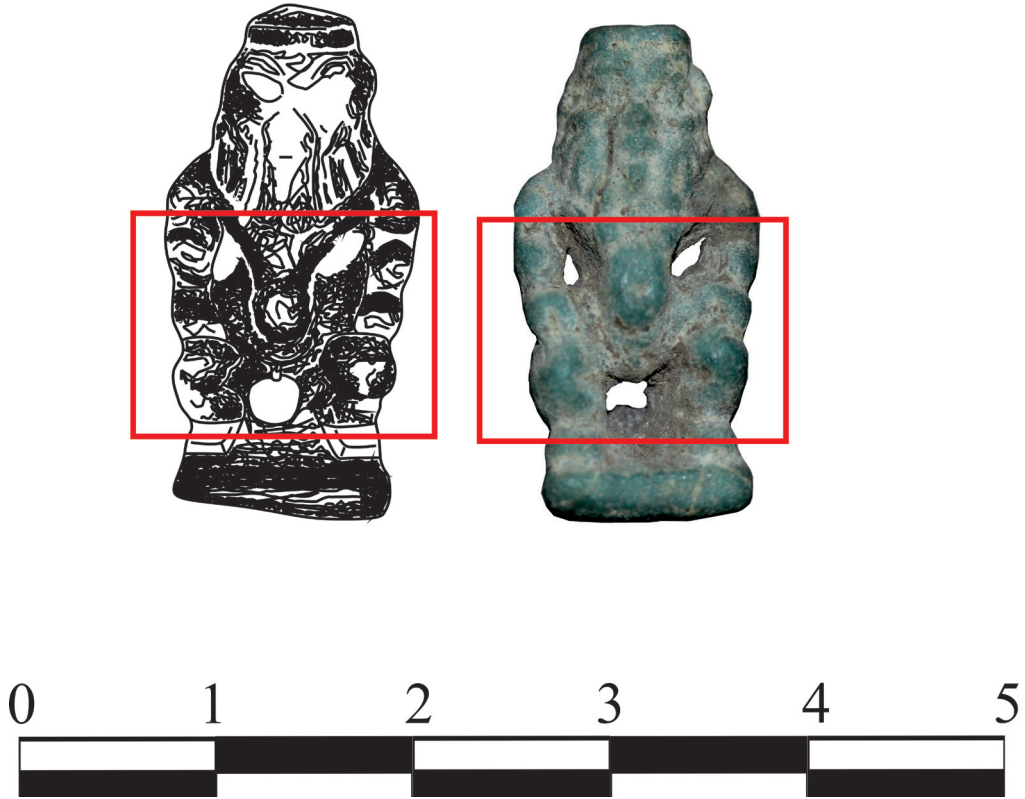

Fig. 4. Bes amuleti, şeytani (iblis) görünüm.

No	Bes	Bes-Silenos	Dönem / Tarih	Antropomorphik	Zoomorphik	Materyal	Kaynak
1			Mısır Orta Krallık Dönemi (MÖ 2050-1782)		✓	Fayans	El-Kilany 2017: 7, fig. 6
2			III. Amenophis (MÖ 1403-1365)		✓	Ahşap	Bagh ve Manniche 2021: 108, AEIN 220.
3			Tunç Çağı		✓	Kemik	Koşay 1938: 31, AL/a. 88.
4			Arkaik Dönem		✓	Sır / Cam	Petrie 1914: Pl. XXXIII, 188u.
5			Geç Hitit Dönemi (MÖ 8. yy)		✓	Bazalt	Çambel 1949: 25 vd. Lev. XV. Res. 15.
6			Arkaik Dönem		✓	Bronz	Blanchard 1909: 10, Pl. VIII, 26
7			Arkaik Dönem		✓	?	Loeben 2020: 34, Abb. 38

Fig. 5. Zoomorphik özelliklere sahip Bes figürleri.

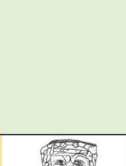
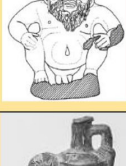
No	Bes	Bes-Silenos	Dönem / Tarih	Antropomorphik	Zoomorphik	Materyal	Kaynak
8			Arkaik Dönem (MÖ 8.-7. yy)	✓	✓	Fayans	Hölb 2007: 452-453, Taf. 56, 2.
9			Mısır Geç Hanedanlık Dönemi (MÖ 664-332)	✓	✓	Bronz	Bagh ve Manniche 2021: 108, AEIN 223.
10			Mısır Geç Hanedanlık Dönemi (MÖ 664-332)	✓	✓	Bronz	Bagh ve Manniche 2021: 108, AEIN 226
11			Hellenistik Dönem	✓		Bronz	Dasen 1988: 274, Pl. 6a.
12			Hellenistik Dönem	✓		Bronz	Dasen 1988: 274, Pl. 6b.
13			MÖ 3. yy.	✓		Bronz	van Oppen 2020: 7-8, fig. 8.
14			Hellenistik-Roma İmparatorluk Dönemi (MÖ 3.-MS 1. yy)	✓		Terrakotta	Barrett 2011: 278-279, 582-583, fig. D77. B584
15			Hellenistik-Roma İmparatorluk Dönemi (MÖ 30-MS 393)	✓		Bronz	Bagh ve Manniche 2021: 118, MusAK 1925.209.

Fig. 6. Antropomorphik özelliklere sahip Bes figürleri.